

DÁCZIA TÖRTÉNETE

IRTA

KIRÁLY PÁL

SZÁMOS KÉPPEL

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IRODALMI INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1903

TARTALOM.

	lap
Dácia meghódítása	3
A dákok	20
A tartomány szervezése	26
Dácia hegysegei és folyói	28
Dácia helyrajza	33
A tartomány fővárosának megalapítása	36
A lakosság rendi fölosztása	39
A tartomány kormányzása	52
A tartománygyűlés	57
A közigazgatás	
Köz- és magánélet	
Ipar, kereskedelem	87
Bányászat ; a bányászok élete	96
Dácia helyőrsége	106
A tartomány története	109

Dácia meghódítása.

A római köztársaságnak folytonos hódításokra törekvő politikája sohasem kívánt kike-
rekített, biztosan meg-
állapított határokat, sőt
ellenkezőleg örvendett a
kormány minden visz-
szásságnak, mert min-
dig új és új alkalom
szolgált a szomszédok dol-
gaiba való beavatko-
zásra. De mikor csá-
szársággá alakult az
egész művelt világot
magába fogadó állam,
a birodalmi határokat
is meg kellett állapí-
tani, s Julius Cæsar
éjszakkeleten a Rajnát
jelöli ki a rómaiság
végső vonalának, és már
a dunai határ megállapí-
tását is tervezve, tíz lé-
gio* és tízezer lovas
várta az indulási pa-

495. Julius Cæsar,
brazált mellszobor (Berlin, muzeum).

* Legio = hadtest = 6000 ember.

rancsot Adria kikötőiben, mikor Brutus töre Augustus kezeibe jutatta a legfőbb hatalmat. Az új Cæsar készségesen haladt az elődjétől megszabott csapáson és halálakor Rómának

Dák király (talán Burebista).
(Mellszobor a nápolyi muzeumban.)

öt nagy tartománya (provincia) van a Duna partjain. A természetes határokat elérték tehát, s a későbbi császárok csak arra törekedtek, hogy biztosítsák tartományaikat, és ez rende-

sen sikerült is, ha a balparti vándor népek viszálykodtak.

Az aldunai síkság vándor tömegei közt legkiválóbbak a dákok voltak, kik az agathyrseket vagy ezeknek utódait kiszorítván lakaikból, maguk telepedtek meg a gazdag erdélyi részekben. Első királyuk Burivista, Julius Caesar kortársa,¹ népét egyesítvén, a dákok veszedelmesek lettek a római birodalomra, s a nagy dictator² már háborút akart ellenök indítani, de halála megakadályozta tervének végrehajtását. Utódját Octavianust pedig sokkal inkább elfoglalták óriás birodalmának gondjai, hogysem az aldunai népekkel bajlódhatott volna. Az fő-

Octavianus.

(Márványszobor a vatikánban.)

lősleges is lett volna, mert Burivistának erőszakos halála után népe törzsekre szakadozva végtelen sokat veszített hatalmából, s majdnem száz év telt le, míg akadt ember, ki

¹ J. Caesart 44 márczius 15-én ölték meg Kr. e.

² A római birodalom korlátlan hatalmú ura.

az első király nyomdokaiba lépve, a viszálykodásba merült törzseket hatalmas egészszé tudta egyesíteni.

Közben nagyot fordultak a római birodalom dunamelléki állapotai. A germánok lassan bele-
törődtek a hódításba, megszerették a római

Vespasianus.

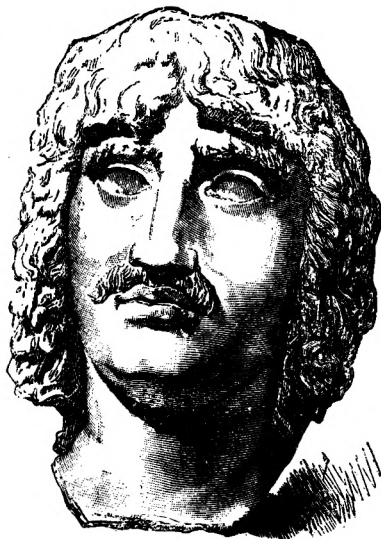
műveltséget, s maguk is terjesztették. A határok őrizetére rendelt légiók fölöslegessé váltak, s a császári kormány a Rajna mellől négyet a Duna partjaira rendelt, hogy biztosítsa a jobbparti lakosságot, és megfélemlítse a balparti barbarokat. A dákok se űzhették tovább rabló kalandjaikat. Keleti és déli irányban kerestek tehát kárpótlást. — A

Nero császár halálát (68 Kr. u.) követett zavar-
gások, a négy császár versengése harcz- és kalandvágyaiknak tág teret nyitottak s Moesiát (most Szerbia és Románia) majdnem egészen elpusztították. Az erélyes Vespasian véget vetett ugyan kalandjaiknak, de Domitián idejében megújulnak a bajok, s a hadvezetéshez nem értő császár nem tud boldogulni velük,

bár Kr. u. az első évszázad végén maga is Moesiába érkezett, de Decebal dák király diadalról diadalra megy, s a birodalom kénytelen békét kötni majdnem lealázó föltételekkel. A béke egyik föltétele az volt, hogy Decebal

Domitianus.
(Mellszobor a Louvrebán.)

Decebal.
(British museum.)

kellő számú római katonatisztet, mérnököt és munkást kapjon, seregének begyakorlására és országának megerősítésére.

Decebal a kapott szakembereket kiváló ügyességgel használta föl. Szervezte seregét, várakat építtetett, különösen délen és nyugaton,

mert a győzelem mámorának eloszlása után, mindinkább átlátta, hogy a birodalommal még nem birkózott meg, ha annak gyöngé, értet-

Nerva.
(Szobor a Vatikánban.)

len vezérlet alatt volt négy légióját megverte is. Rómában is így gondolkoztak, s mindenki égett, hogy megboszulják a dicsőségükön esett csorbát, — de Domitiánnak nem lévén katonai

becsvágya, napról-napra halasztotta a visszatoló háború megindítását, uralmának végső éveiben pedig, midőn Rómában egyre nőtt az elégtelenség, veszedelmessé válhatott volna trónját hosszú távollét, és talán ismét szeren-

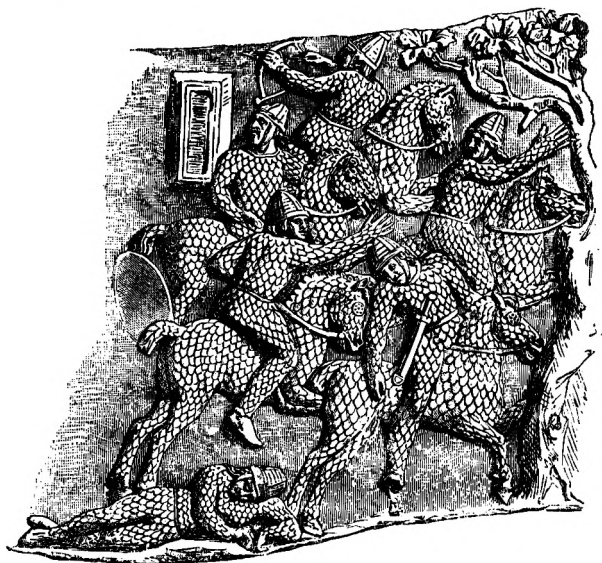
Traján.

(Mellszobor a Vatikánban.)

csétlen háború eshetőségeinek tenni ki. A háborút tehát nem üzente meg.

A békeszerződés így érvényes maradt, és Moesia helytartója évről-évre kifizette Decebalnak az ajándéknak nevezett adót. Kr. u. 96-ban Nerva, az érdemekben megöszült sena-

tor lépett trónra. Ő meg aggkora miatt félt a háborútól. Nem szakította meg tehát a békét, de örökbe fogadta Marcus-Ulpus Trajanust, a birodalom legkiválóbb katonáját, kiről tudta,

Jazyg lovasok. (A Traján-oszlopról.)

hogy pillanatig se fogja tűrni a hazáját ért szégyent. És nem csalódott.

Traján * 98-ban örökölvén a császárságot, a Rajna mellől Pannoniába (Magyarország délnyugoti része) sietett. Szükségesebbnek tartotta személyesen látni a dunai viszonyokat,

* Marcus Ulpus Traianus.

Traján útja Orsovánál.

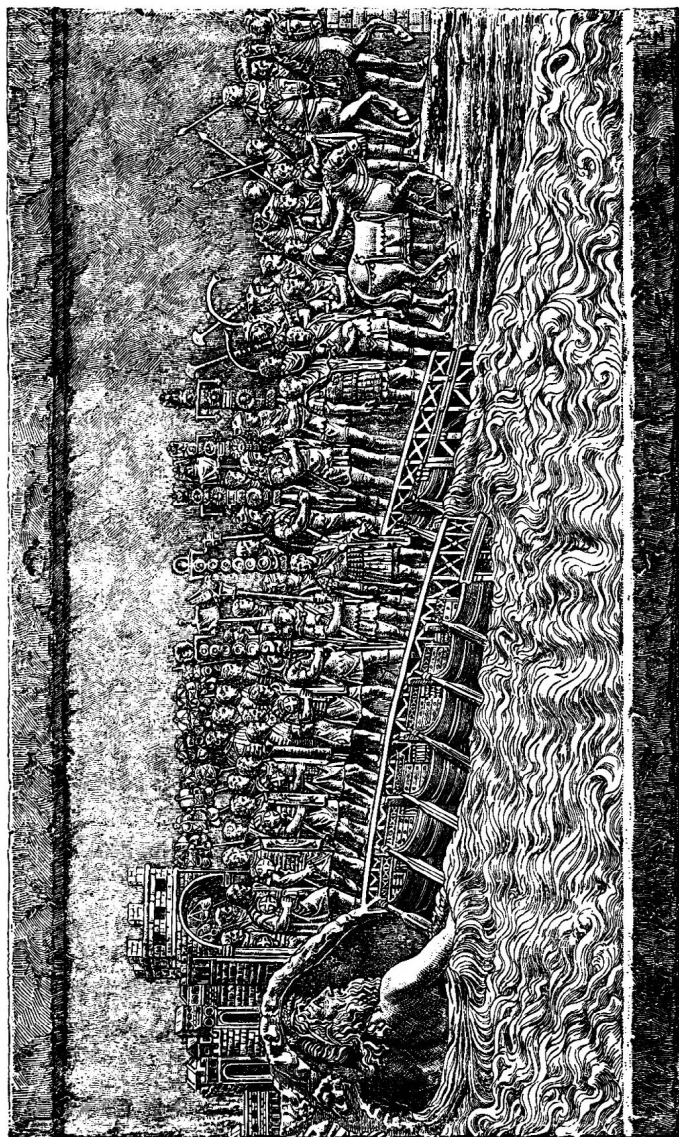
minthogy Rómában ünnepeljék. Majdnem egész évet töltött a fenyegetett tartományban, s mikor meggyőződött, hogy csak erőszakos úton

orvosolhatja a bajokat, megszüntette az évi adót, elrendelte az aldunai útnak a Vaskapu szoroson át való folytatását, s egyúttal fegyverbe szólította a légiókat is. E rendelkezések híre nagyhamar eljutván Decebál udvarába is, megharsant a kürt Dacia (Erdély) bércei közt is. Tömegesen gyűltek a dákok hős királyuk udvarába; gyülekeztek a szövetségesek

Sebesült rómaiak ápolása. (A Traján-oszlopról.)

is: a tetőtől talpig pikkelypánczéllba öltözött jazygok; burok, szarmaták, germánok, suevek; követek mentek Perzsiába, Pakorus királyhoz is, hogy megnyerjék szövetségesül a háborúra, melyről tudta mindenki, hogy réműletes lesz, s az egyik fél teljes pusztulásával fog végződni. Decebált szomorú sejtelnék bánthatták, ha számot vetett crejével és megfontolta az eshetőségeket. Nem is támadott,

Traján serege átkel a Dunán. (A Traján-oszlopról.)

megvárta míg a sasok megjelennek országában.

Traján 101-ben Kr. u. indította meg körülbelül 80,000 főre rúgó seregét. Decebal látva a túlnyomó erőt, békét kért, — de a császár megalázkodást kívánt, ettől pedig a király büszke lelke sokkal inkább megriadt, mint a

Sarmizegetusa ostroma. (A Traján-oszlopról.)

haláltól, melylyel hosszú katonai pályáján oly sokszor nézett farkasszemet. Megkezdődött tehát a harcz, rémítő elkeseredéssel, elszántsággal, s kegyelmet nem ismerő barbársággal. — Az ismeretlen fekvésű Tapae-nál (Karánsebes?) vívták az első és legnagyobb ütközetet, melyben az ellenfelek színe, java mérkőzött egymással. A dákok királyuk példájától lelkesülve, hősies kitartással, halálmegvetéssel küzdöttek,

de hiába, Róma sziklaszilárd légióival és a legnagyobb cæsar lángeszével nem tudtak megmérkőzni, — s a nap teljes vereséggel végződött. A halottak, sebesültek száma végtelen, és a császár még saját ruhatárát is átadta az ápoló orvosoknak. E véres győzelem megbénította Traján erejét is, pihennie kellett,

Decebal békét kér. (A Traján-oszlopról.)

és kicsinyke szentélyt alapítván az elesettek emlékére, elrendelte, hogy abban minden évfordulón áldozatot mutassanak be a kimultak szellemeinek. Leróván a kegyelet adóját, újra megindította seregét, és néhány hét múlva bevonult Dácia fővárosába, a királyi Sarmizegetusába.

Decebal belátván a háború folytatásának lehetetlenségét, békét kért, s a császár meg-

adta. Dácia elismerte Róma főnhatóságát, a fővárost legionáriusok szállották meg s a várakat lerombolták, vagy császári őrséggel rakták meg. A pár évvel előbb még rettegett Decebal hűbéressé vált, mint a zsidó királyok, a kik már száz év óta nyögték a császárok igáját.

Traján hallatlan fénynyel tartotta meg dia-

Trajanus a Vaskapunál elrendelt Sarmizegetusa újabb ostromát. (A Trajánus-oszlopról.)

dalmenetét Rómában, de alig zajlottak le a fényes ünnepségek, máris híre érkezett, hogy Decebal megtámadta a jazygokat, a «római nép barátjait!» A császár rögtön tiltakozott a jogsértés ellen, de a király igazolás helyett a római őrségek elűzésével válaszolt.

A háború tehát 105-ben újra kitört, az elsőnél sokkal nagyobb elkeseredéssel, kegyet-

lenséggel. Traján óriás erőt mozgósított, nagyobb, mint az előző hadjáratban, míg Decebal elhagyták szövetségesei, sőt nemzetének egy része is, úgy, hogy csak a jobbak kis töredékével szállott az áldatlan harczba, melyben győznie nem, csak buknia, halnia lehetett. A császár nyomról nyomra haladva, karddal vívott meg minden talpalatnyi földet, majd

Decebal öngyilkossága. (A Traján-oszlopról.)

áttörve a Vaskapun (Hunyad vm.) ismét kitűzette sasait Sarmizegetusa tornyaira. Ezzel vége volt a harcznak, és Decebal, hogy elkerülje a megalázó fogságot, s talán, hogy megrövidítse szerencsétlen népének haldoklását, öngyilkos lett, és levágott fejét büszkén mutatták meg Traján testőrei (prætorianusok) az örömrivalgó harczy népnek.

A császár erre oly fénynyel ünnepelte meg diadalmenetét, milyent Róma, a legnagyobb tökéletességre fejlett pompához szokott császár-város se látott még.

Trajánt a római tanács (senatus) «dáciai» (Dacicus) névvel tüntette ki, s a Traján-téren (Forum Traiani) fölállította az alapjától csú-

Decebal fejét bemutatják a népnek. (A Traján-oszlopról.)

csáig 38'2 m. magas, domborművekkel borított óriás fehér márvány-oszlopot (Columna Traiana). * E fényes emléknél kedvezett az idő, s még ma is hirdeti a legnagyobb césár dicsőségét. Márványba véselt képtára ez oszlop a birodalom két legnagyobb, dicsőséggel befejezett háborújának, és csoportozatainak a

* Traján oszlopának alapja.

művész nagy közvetlenséggel, hatalmas erővel jeleníti domborművileg a rémes élethalálharcz egész lefolyását. Látjuk a hatalmas római tábor megindulását a moesia-i Viminaciumból (Szerbia-Kostolác), Traján személyes vezetésével átkelni a két hajóhídon; a császárt már ellenséges területen vezéreivel

Megerősített tábor építése. (A Traján-oszlopról.)

tartott haditanácsban, majd a mint áldozatot mutat be. A csapatok tábort ütnek, megerősített táborokat építenek, erdőket irtanak, hogy a főtömegek akadály nélkül haladhassanak előre roppant hadikészleteikkel. Találkozunk a hosszú ujjasaikról, bő nadrágjaikról könnyen fölismerhető dák foglyokkal, kiket az előőrsök kézrekerítvén, nagy örömmel visznek császári uruk elé. Látjuk a rómaiak és dákok szövet-

ségeseit, a félig ruhátlan, csak füttykössel fegyverzett germanokat; a pikkelypánczélos jazygokat, a földig érő szoknyát viselő gyalog és lovás szarmata ijászokat, a Lucius Quietus mór sejtől vezérelt éjszakafrikai mauretánokat (Marokko), kik villámgyors lovaikat éppúgy ülik, mint a mi alföldi csikósaink; győ-

Lucius Quietus és mauretánjai. (A Traján-oszlopról.)

nyörködhetünk a jól fegyelmezett dák seregek, és a különféle fegyverzetű római, nehéz és könnyű gyalogság rendszeres fölvonulásában. Látjuk, miképen állanak harczy rendbe s törnek egymás ellen halálos tusát víva, melynek nyomában vérpatakok támadnak. A sebesülteket egyforma gondossággal ápolják mindkét részen. A rómaiakat saját orvosaik kötözzetik be. Ütközet, várostrom sűrű egymásutánban

következnek, míg vége felé hajlik a vészes háború, és a büszke Decebal, térdet, fejet hajtva, kér békét Trajántól. — A császár kegyelmes és megadja, mire Victoria (a győzelem istennője) dák fegyverekből rakott díszsúlyszlopok (tropaeum) közt örökíti meg a rettenetes év történetét. Majd ismét megújul a harc, sokkal nagyobb elkeseredéssel. Egyik fél sem ad többé kegyelmet, a rómaiak kivégzik foglyaikat, a dákok kocsikerekekre feszítik őket, nejeik pedig égő fákkal kínozzák halálra a szerencsétleneket.

A csaták sokkal nagyobbak, véresebbek, mint előbb, de mindig a sasok győznek, a városok egyre tartanak, és a legerősebb sziklafészek is kénytelenek megnyitni kapukat. Végre elesik az utolsó nagy erősség, ellenség kezére kerül a főváros, s a jobbak öngyilkosok lesznek. Végül a zárókép,

Dák asszonyok kínozzák a római foglyokat.

(A Traján-oszlopról.)

melyen a legyőzöttek szomorú csoportját tüntették föl, a mint háznépükkel elhagyják hazájukat!

Decebalus fölgyújtatja székvárosát. (A Traján-oszlopról.)

A dákok.

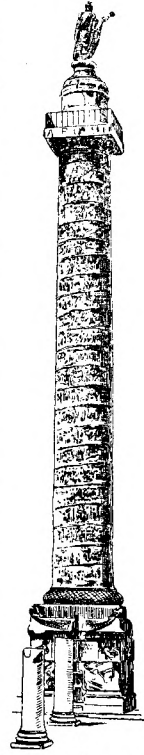
A dák hadsereg létszámáról csak két, egymástól jelentékenyen eltérő adatunk maradt fenn Strabo nagy munkájában. Szerinte Burivista serege 200,000 fegyveres volt, míg holta után a törzsekre oszlott nemzet Augustus végső éveiben csak 40,000 embert tud kiállítani.

E két adat közt világos az ellenmondás, ha egyszerűen úgy vesszük, mint Strabo írja, hisz Burivista Julius Caesar kortársa volt, s

talán túlélte a nagy dictatort, úgy hogy a roppant hanyatlásnak egy emberöltő alatt kellett volna bekövetkeznie. Ez majdnem lehetetlen, midőn nem hallunk nagy járványokról, háborúkról s új vándorlásról. Strabo utóbbi adatát valószínűleg úgy kell értelmeznünk tehát, hogy minden törzs 40,000 embert állított ki, a mi, négy törzs lévén, ismét megközelítené a Burivista korából fennmaradt számot. S a hiány nem oly nagy, hogy azt komolyan fontolóra kellene vennünk, midőn tudjuk, hogy Strabo csak hallomás után írt.

Ha az első adatot fogadjuk el, és a harczképes embereket, a népesség tizedrészére tesszük, úgy két milliónyi lett volna az egész nemzet. S ez a szám, ismerve a gyalog népek nagy tömegeit, és a roppant területet, melyen a dákok szétszórva laktak, egészen hihető. Hatalmas erő, mely sok gondot okozhatott a tartományi helytartóknak, a római kormánynak, mert nem csak a dákokkal volt baja minden pillanatban, de a velők törzsekon trákokban sem lehetett megbíznia.

A két milliónyi szám kisebb-nagyobb ingadozásokkal megmaradhatott több évtizeden át, s jelentékenyebb veszteséget csak

**Traján-oszlop
Rómában.**

akkor szenvedtek a dákok, midőn Aelius Catus római helytartó 50.000 einbert telepít át a jobb partra!

Dák fogoly.
(A Traján-oszlopról.)

A dákok nemzeti szervezete törzsrendszeren alapult, s a források főnököket, részkirályokat emlegetnek, s az egész népet egyesített uralkodóról csak két ízben beszélnek. Az egyeduralkodás tehát nem volt szerves, történeti alapon fejlett intézménye a népnek; csak időnkint létesítette azt egy-egy kiváló ember, kinek holtával ismét megdőlt a trón. Megdőlt Burivista halálával, midőn a nemzet négy részre bomlott, meg Decebal öngyilkossága után, s a független törzsek Commodus idejében (180—190 Kr. u.) ismét főnökök alatt élnek.

Kormányformájuk aristokratikus, ez együtt jár a törzsszervezet természetével. A politikai ügyek intézése, a sereg vezérlete kétségtelenül a főemberek kezében volt, a kik hatalmukat nagy vagyonuk és születésük jogán birták, s hagyták utódjaikra. Az aristokratikus szervezeten kellett alapulnia a katonakötelezett-

ségnek és katonaaállításnak is. Az urak személyesen is kötelesek harczolni, s ki kellett állítaniok háztájuk összes fegyverfogható férfitagját. Gyalog nemzetek főnökeinek pedig mindig nagy a kísérete, tömérdek a szolganépük, s a sereg magva az urak jobbágyaiból és hűbéreseiből telt ki, úgy hogy a szabad, de szegény sorsú katonák száma igen csekély lehetett. A vezérletnek is az urak kezében kellett tehát lennie, s ők annál magasabb katonai rangot viseltek, minél több fegyverest állítottak ki. A dák sereg tisztjeit Traján oszlopán hegyes fővegeikről és rojtos köpenyeikről ismerhetjük meg. Ugyanily ruhát viselnek a zászlótartók is. Öltözetük egyebekben teljesen megegyezik úgy a gyalog, mint a lovas legénységével. Ruhadarabjaik a következők:

1. A hosszú ujjú, kézelős, derékon átkötött, térdig érő felöltő, melyet a tisztek arannyal s ezüsttel ékítenek.

2. A köpeny, melyet vállaikon viseltek, s mellükön dajkatűvel kapcsoltak össze.

3. A bokánál átkötött s a lábbelibe dugott nadrág, mely annyira meglepte a rómaiakat, hogy Gallia egy részét «Braccata»-nak (nadrágosnak) nevezték el. A zordon éghajlat miatt viselték, s viselték még a kényes görögök is.

4. A lábbelijük gyalogosaink bakancsához hasonlít.

A sereg legnagyobb része gyalog, és csak kis töredék, valószínűleg a leggazdagabbja

harczott lóháton. Traján oszlopán csak egy esetben látunk lovas ütközetet, s ez is balul üt ki, mert a lovasok nagy folyóba fulladnak.

Zászlajuk nyitott szájú sárkány, a mely valószínűleg szent jelvény is, mint a rómaiak

sasa, vagy őseink turul madara. A sárkány réz feje farkashoz hasonlít; de alsó teste halalakú.

Dák sárkányvivő. A Traján-oszlopról.

A dákok, megbarátkozván a nemzetközi jog formáival, a háború vagy béke kérdésének elintézésére gyakran küldtek követeket, kik a viszonyokhoz képest előkelő emberek = fővegesek vagy üstökösök, tehát közönséges emberek, s fegyversen, cziterát játszva

jelentek meg, oly szertartásokkal, milyen megilleti azt, a kihez járultak. Traján előtt eldobva zászlajukat, térdre borulnak és kezét csókolnak, midőn vége felé hajlik a háború, s e megaláztatást a legelőkelőbb emberek szenvedik, míg a római győzelmek előtt kö-

zönséges emberek állva adják elő uruk kívánságait.

A dák sereg jelentékeny hadikészletet szállított, rendesen négykerekű szekereken, melyekkel sűrűn találkozunk Traján oszlopán. Meglévén kellő járműveik, gondját viselik sebesülteiknek is, összeszedték azokat, ha lehetséges volt, még az ütközet folyamán, elszállítván őket olyan helyekre, a hol nem fenyegetett többé veszedelem. A sérülteket gondosan ápolták és gyógyították, mert Traján udvari orvosa szerint megvolt hozzá a kellő ismeretük.

Az élelmezés, ha társzekerüket nem érte baj, rendesen történhetett, s főleg hús lehetett, de növényi táplálékot is használhattak, mert a földműveléshez már tudtak Dárcziában, s a római élelmezők aratnak, gabonát gyűjtenek a dákoktól elhagyott, de megművelt területeken.

A dákok fegyverei a fegyverművesség nagy fejlettségéről tanuskodnak, sokféleségük pedig bizonyítja, hogy mindig a célnak megfelelően alkalmazzák azokat.

Fegyvereiket, melyeknek használati módját a Traján oszlop számtalan csataképen tanulmányozhatjuk, Appolodorus, — az oszlop alkotója — az oszlopaljon gyönyörű csoportzatba foglalja össze; az első hadjárat záróképen pedig diadaljeleket rak belőlök. E képek szerint támadó fegyvereik a görbe, rövid, vagy hosszú, egyenes kard, a lándzsa és a kézij;

védő fegyverek pedig a bőrpánczél s a tojásdad alakú pajzs, melyet balkarjukon viselnek és a legváltozatosabb czifrázatokkal látnak el.

A dákok koruknak legkiválóbb, legharciasabb népei közé tartoznak, s a háború létüknek egyik főeleme, melyet nem nélkülözhetnek, mert legfőbb keresetforrásuk. Rablókalandokra járnak minden évben, a meddig az idő engedi, s a merre boldogulhatnak. A római birodalom tűr talán legtöbbet, míg Traján véget nem vet függetlenségüknek, önállóságuknak.

Vallásuk több Isten hívés: a legfőbb mennyei hatalomnak Zalmoxist tartják.

A dákok jórészt városokban laknak, építkezésük eléggé fejlett, s fönmaradt számos városnév is. Házaik berendezése azonban a lehető legegyszerűbb. Nyitott tűzhely, néhány fogas, egy-két pad, s a földre fekvőhelyül hintett, állatbőrökkel fődött szalma volt az egész burtorzat, melyet a gazdagoknál talán néhány asztal bővített, s egészített ki. Edényeik egyszerű, agyagból készült fazekak, tálak, korsók s kisebb ivóedények a szegényeknél, de a királyi asztalon s a főurak lakomáin arany, ezüst edények forognak, és Traján oly tömegesen zsákmányolta e kincseket, hogy dúsgazdagon fölszerelhetett velük néhány fényes templomot.

Családi életüket nem ismerjük, de annál inkább a férfiak s asszonyok külsejét. A nők ruhájának legfőbb része a derékon átkötött,

hosszú ujjas tunica. Erre alkalmilag rövid felsőt vesznek. Fejkendőjük leér egész a nyakig, s hátul szalag tartja össze. Lábaikon a férfiakéhoz hasonló czipőt viselnek. Termetük karcsú, magas, arczuk csinos, és ha a Columna Trajana művésze nem eszményített túlságosan, úgy megérdemlik, hogy szépnek nevezzük őket.

Halottjaikat a dákok elégetik, s hamvaikat edényekbe gyűjtve nagy torral temették el, s kisedel halommal jelölték kedveseik sírját.

Néprajzilag a dákok az indo-európai fajhoz tartoznak.

A tartomány szervezése.

A második hadjárat befejezte után Traján azonnal megkezdte a tartomány szervezését, de maga csak az alapelveket állapította meg s elhagyta Dáckiát, helytartójára D. Perentius Scaurianusra bízván a nagy munka végrehajtását. Scaurianus egységes tartományul szervezi a hódítást, s maga gyakorolja a politikai mint katonai hatalmat. És e két főhatóság együtt maradt jó ideig, mert a Legio XIII Gemina* legatusait külön csak Hadrián császár óta (119—138 Kr. u.) említik.

* A tizenharmadik kettős legio; legatus = parancsnok.

Később két részre osztják a tartományt, s Hadrian császárnak 129 márczius 22-én kelt katonaelbocsátó levele már Dacia Inferiort (alsó Dácia) említvén, föl kell tételeznünk a Dacia Superiort (felső Dácia) is. Az új fölosztás Marcus Aurelius uralkodásának (168—180 Kr. e.) első szakáig marad érvényben. A két tartományrész elnevezésének földrajzilag is van némi fontossága, mert a moesiai, pannoniai és britanniai példák alapján kétségtelen, hogy az Italiához közelebb eső rész, tehát a nyugoti volt a Dacia Superior, a keleti pedig az Inferior.

Utóbb a megkülönböztetések eltűnnek, s Dacia Porolissensis, Dacia Apulensis és Dacia Maluensis elnevezések használatnak. Az első a tartomány éjszaki része lévén fővárosa Porolissum (Mojgrád-Szilágyvm), s déli határa talán a Maros felső folyása és az Aranyos völgye; innen Dacia Apulensis a déli Kárpátokig, s a mai Krassó-Szörény, Temes és Torontál vármegyék területén. Fővárosa a markomann háborúk befejezte óta Apulum (Gyulafehérvár, Alsó-Fehérvm). Dacia Maluensis, a hegyoldali Dácia, az aldunai síkság az Oltig. Székhelye Colonia Maluese vagy Maluensis (Celei? Romániában). Sarmizegetusa kétségtelenül kivételes állást foglalt kezdetől fogva.

A három rész jogilag teljesen önálló tartomány. De a közjogi helyzetnek megfelelő el-

nevezéssel a nyelvszokás nem tudván megbarátkozni, sűrűn találkozunk az egyszerű Dacia névvel, sőt Fülöp császár óta (a III-ik évszázad közepén) még az érmeken is, minden jelző nélkül csak Provincia Dacia szerepel, épúgy mint Traján idejében. Csak a tartománygyűlés és ennek tisztviselői használják következetesen a helyes elnevezést.

Dácia hegyiségei és folyói.

A régi Erdély a közép-európai hegyvidékek legkeletibb nyulványa, a szarmát mélyföld nyugoti szélén, s földrajzi helyzeténél fogva, míg egyfelől keleti határa világűrészünk központi hegytömegeinek, másfelől déli részén közvetlen érintkezésben lévén az aldunai síkság által a Balkánnal, összekötő kapocs Kelet és Nyugot közt. Majdnem négyszögű területét a Kárpátok bevehetetlen fellegvárként fogják be. Láncolataik délen hirtelen és merészen emelkednek ki a síkságból, majdnem 2000 m.-ig, míg nyugot felől lankásan és széles fokozatokat képezve, betöltik jóformán egész bensejét, csak kisebb síkságokat, s legtöbbször elég keskeny folyó völgyeket hagyva: keleti határunkon 1600 m. közép-magasságot érnek el, és csöndesen lankásodnak a beszarábiai rónák felé. Oldalaikat keleten és délen sűrű erdők födik, de gerinczeik néhol fölemelked-

nek még a futó fenyő határára is, bárha nem érik el az örökös havat. Magaslataik lefelé gyorsan szállanak alá és síkságokká, vagy fön-síkokká válnak. És e két alakulat sűrűn váltakozván, végtelenül érdekes az egész terület, s bátran versenyezhet a Schweizczel, a Rajna mellékével vagy déli Tirollal.

A hazánkat befogó hegylánczok közös jelzésére a régiek nem használják a Kárpát elnevezést, Földrajzukban az Erdős Kárpátok Montes Bastarnici, az erdélyi Határhegységek, Plinius szerint Montes Makrokremni, délen pedig, Ammianus Marcellinus szerint, Montes Serrorum. A gerinczek nevei közül csak az egy Mons Caucasi (Kaukázus hegy) maradt fenn, melyet az érdemes C. Julius Mansuetus az Olt mellett ismert.

Dácia folyóinak nagyobb része a Duna rendszerébe tartozik; csak a keleti Kárpátokból eredő jelentéktelen vizek ömlenek a Dniesterbe. Az éjszaki határhegyek lejtőiről eredő Samus (Szamos), a nyugatról eredő Krizia (Körös) a Miliare és Gílpillel (a fehér és fekete Körös) együtt a Pathissus-ba szakadnak. Ugyanezzel egyesül az Ampela (Ompoly) és a Sztrigybe torkolló Sargetia (Sebes-Patak) fölvétele után a Maris (Maros). A Dunába ömlenek a Pathirsus (Tisza), a Tibiscus (Temes), ebbe a Tigas (Berzava); majd ismét a Danubiusba (Duna) az Apo (Karas) a Tierna (Cserna); a kis-oláhországi

síkságon a Mutriával (Motru) egyesült Katarabon, tovább keleten az Alutus (Olt), az Ordessus (Ardzsis) a Naparis (Jalomnicza) a Museussal Bodza egyesülő Hierasus (Szereth) és Porata (Pruth).

A Ptolomæustól határfolyóul említett Pyras (Dniester) a Pontus Euxinusba (Fekete-tenger) ömlik.

Dácia helyrajza.

Dáciának az ó-korból csak egy térképét ismerjük, a 365 vagy 366-ban Kr. u. készült Castorius félet, melynek egyetlen másolata maradt fenn a Bécsben őrzött Tabula Peutingeriana (Peutinger tábla).

A Castorius térkép a fő útvonalak szerint sorolja el az egyes helységeket, városokat, s összesen négy fő közlekedési irányt mutat, és pedig:

Arcidava-Tivisco = Varadiától Jáz-Zsuppáig.

Tierna-Tivisco = Orsovától Jáz-Zsuppáig.

Tivisco-Porolisso = Jáz-Zsuppától Mojgrádig.

Drubetis-Apula = Turnu-Severintől a vöröstoronyi szoroson át Gyulafehérvárig.

A térkép összesen 44 helynevet említ, s ezek közül ötöt: Tivisco (Tibiscum) (Jáz-Zsuppa közt, Krassó-Szörény vm.); Sarmizegetusa (Várhely, Hunyad vm.); Napoca (Kolozsvár, Kolozs vm.) és Porolissum (Mojgrád, Szilágy

vm.) coloniának, vagyis önálló hatósággal bíró városnak mond, egyet pedig Ad Aquas (a vizekhez) fürdőnek (Mehádia, Krassó-Szörény vármegye).

Az útvonalak mentén a helységneveket, többkevesebb pontossággal, meg is állapíthatjuk.

Az Arcidava-Tibiscumi útvonal:

1. Arcidava = Varadia.
2. Centum-Putei = Szurduk közelében.
3. Bersovia = Berzovia.
4. Ahihis = a Doklinra vezető út mellett.
5. Caput-Bubali = Prebul.
6. Tivisco (Tibiscum) = Jáz és Zsuppa közt.
- A Tierna-Tibiscum és Tibiscum-Porolis-sumi út.
7. Tierna = Orsova.
8. Ad-Mediam = Mehádia.
9. Prætorio = Plugava.
10. Ad Pannonios = Kornia.
11. Gaganis = Ruszka.
12. Masclianis = Ó-Szadova.
13. Tibiscum = Jáz és Zsuppa közt.
14. Agnavis = Zevoj.
15. Ponte-Augusti = Vajszlova és Váma-Marga¹ közt.
16. Sarmizegetusa = Várhely.
17. Ad-Aquas = Kalán.
18. Petris = Arany.
19. Germizara = Gyógy.²

¹ Mind Krassó-Szörény vm.

² 16—19. Hunyad vm.

20. Blandiana = Karna.
21. Apulum = Gyulafehérvár.

A Pentinger-féle tábla.

22. Brucla = Nagy-Enyed.*
23. Salinis = Székely-Földvár.

* 20—22. Alsó-Fehér vm.

- 24. Potaissa = Torda.¹
- 25. Napoca = Kolozsvár.
- 26. Optatiana = Magyar-Gorbó.²
- 27. Largiana = Magyar-Egregy.
- 28. Cersie = Romolt.
- 29. Porolisso = Mojgrád.³

A drubetis-apulumi útvonal helységeit már alig lehet teljes biztossággal megállapítani, még kevésbé a Ptolemæus Földrajzában említetteket.

Találunk egy-két helynevet a fönmaradt régiségek fölirataiban, s a viaszos falapokra írt oklevelekben is, p. o.

Alburnus Major = Vöröspatak (Alsó-Fehér-vm.) és körülötte számos falu: Ampelum = Zalatna (Alsó-Fehér vm.); Micia = Veczel (Hunyad vm.) stb.

A tartomány fővárosának: Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusának megalapítása.

A hódítás első éveiben Dáciának csak egyetlen közlekedési útja lévén: az Apulum-Sarmizegetusa-Tibiscum-Viminaciumi, e vonal a lehető legélénkebb volt. Erre tödultak be a gyarmatosok a világ minden részéből — ex toto orbe — állandó lakóhelyeket keresvè;

¹ 23—24. Torda-Aranyos vm.

² 25—26. Kolozs vm.

³ 27—29. Szilágy vm.

erre vonultak vissza a legiók segítő csapataikkal, és az út középpontján még mindig ott táborozik a Legio V Macedonica* legatusával, M. Terentius Scaurianusszal, ki az első szervezést intézte, s megbékéltette a tartományt. A teljes hadtestnek hatezer főnyi tömege s a vele egyesített segítő csapatoknak hasonló vagy talán jóval nagyobb száma, a nagy mozgalom tömérdek embert csábítottak a tábor szomszédságába való településre, a jó üzlet tömérdek kereskedőt csalhatott be, s megalakult a város, a nélkül, hogy hivatalosan megalapították volna. E sürgés-forgás, mozgalmas élet csak három év múlva (110 Kr. u.) csöndesedvén el, a tekintélyessé fejlődött polgári telep érdekében tette Terentius Scaurianus császári urának az előterjesztést, hogy a legió tábor mellett keletkezett telepet önkormányzattal ruházza föl. Traján készséggel fogadhatta a tervet, hogy a «királyi Sarmizegetusa», a legyőzött Decebal székesvárosa helyén, saját nevére alapíttassék új város. Scaurianus tehát 110-ben a még ott tartózkodó Legio V Macedonicával teljesítette Traján parancsát, végrehajtva a colonia (város) alapítás érdekes szertartását.

A ki várost akar alapítani, írja Cato, az bikától és tehéntől vont ekével szántsa körül a területet, s a hol barázdát vont, oda falat

* A macedoniai ötödik hadtest.

építsen, a hol kaput akar, ott emelje ki az ekét s vigye, míg elég széles lesz a nyílás.

Az alapítót mindig conditor-nak nevezik.

Az alapító mindig a régi cinctus Gabinus-t¹ öltötte föl, s egy részét fejére hajtotta, hogy ne láthassa meg a rossz előjeleket. Az ekét vonó igás állatok fehérek, s jobbról fogják be a bikát, balról a tehenet, s balról-jobbra haladnak.

A körülszántott területet, egymást derék-szögben metsző barázdákkal egyenközökre osztják, kimérve, hogy meddig terjed a város s meddig a szántóföldek, melyek a város növekedtével, a jövődöbeli építési területek. A város közepén — mundus — megjelölik a három főtemplom telkét is. S mindez, az auguroktól gondosan megválasztott szerencsés napon történt, mert ellenkező esetben talán örökös balsors sújtotta volna a várost.

Az új városokat, ha ez megtörténhetett, mindig a legió-táborok mintájára, tehát négy-szög vagy téglalakú területre mérték ki, és csak ott térnek el a gyakorlattól, hol már régebbi város állott, vagy természeti nehézségek akadályozták a szabályoknak pontos érvényesítését. A lakosság részére, különösen a veteránok² részesültek földadományokban,

¹ A régi rómaiak togája (köpenyege), melyet az ütközetben is használtak, de utóbb csak városalapításnál és vallási szertartásoknál.

² Kiszolgált katonák.

az eddig puszta területet művelhetővé tették, mert a római nem szeretett vad, a gazdálkodásra még alkalmatlan területeken telepedni meg. S ez előkészítést már a törvény is elrendeli, és csak ott szabad várost alapítani, a hol kész szántóföld és kaszáló van, s esetleg erdő meg legelő. — Ha kész várost — mint Sarmizegetusában is — alakítanak coloniává, a szokást nem érvényesíthették egész teljességében, de azért a fölmérést, a valóságos tagosítást végrehajtották, s föltüntették térképileg is.

A kiosztott földeket milyenségük és termékenységük szerint osztályozták. Pannoniában — Dáczziából nincsenek adataink — vannak első és másodosztályú szántók, rétek, makkos erdők, közönséges erdők és legelők.

Róma tehát kellően gondoskodik coloniáiról, s e szerető gondosság néhány évtized alatt fölvirágoztatta Sarmizegetusát, a többi dácziai várossal együtt.

A lakosság rendi fölosztása.

A legelső társadalmi szervezet csak szabad embert és szolgát ismert, s míg annak megadott minden jogot, ezt teljes rabszolgaságra kárhoztatta. Idő folytával azonban e két végletet számos fokozat enyhítette, s az egyes osztályok nem különülnek el teljesen, érint-

keznek egymással, sőt összefolynak és elegyülnek, úgy, hogy határvonalait alig lehet fölismernünk. Két néposztályt ismert Róma első kormányformája is: a patriciusokat (főurak), plebejusokat (a vagyontalan vagy csekély vagyonú szabad emberek), míg alárendeltjeinek, a meghódított tartományok lakosságának nagy tömege rabszolga. Határainak kiterjesztése után, a körülmények erejétől kényszerítve ad jogokat az itáliaiaknak (olaszországiaknak) de csak végtelen küzdelmek után egyeznek bele a dúsgazdag nagyurak, hogy a plebejusok, a város, majd a köztársaság nagyhatalmi állását megalapító és föntartó néposztály, hivatalképesek, és egyenlőjogúak legyenek a patriciusokkal.

A birodalom társadalma azonban az egyenjogúsítás után is aristokratikus, s a szabad születés és ingatlan vagyonból adott, vagy inkább szerzett jogokon alapszik. A városok, s így közvetve az állam ügyeire csak azon szabad polgároknak van befolyása, a kik 40,000; 40,000; 120,000 frt értékű ingatlan vagyonnal rendelkeznek, s ha életük, foglalkozásuk olyan, hogy a rómaiaknak nagyon is érzékeny büszkeségét nem sérti, nem alázza meg. Ez esetben az apák jogai átszállanak a fiakra, kik még akkor is megmaradhatnak néha kiváltságaik, szabadalmaik élvezetében, ha elpazarolják is vagyonukat, csak meg tudják őrizni a római méltóságot. A birodalom mérhetetlen társadalmát alkotó és fönttartó elemeket meg-

találjuk tartományunkban is, majdnem egész teljességükben, beletekinthetünk jóformán minden titkába, és csak olyannak fogjuk találni, mint bármelyik latin tartományét.

A lakosság legalsóbb osztálya a rabszolgák, kiket a római törvény soká, nagyon soká csak tárgyaknak tekintett, megengedvén, hogy életükkel és családjukkal a gazda, a tulajdonos teljes szabadsággal rendelkezze. Legtömegesebben a császári és magán uradalmakban nyomorogtak, melyekben olykor 10—20,000 szerencsétlen dolgozott végső kimerülésig a nagyúr jóvoltáért. Legtöbbje lánczra verve végzi megszabott köteletségét. Százával, sőt ezrével voltak e szerencsétlenek Dácziaiban is, bár távolról sem oly nagy számban mint Itáliában, vagy a régi gabonatermő tartományokban. A kincstári birtokokat itt is ők művelik, s nagy örömmel használják olcsó, jóformán költségbe se kerülő munkájukat a bérlők is, mint a dúsgazdag Aeliusok. A városi, a földesúr palotájában használt vagy alkalmazott rabszolgák élete nem oly fáradalmas, mint a falusiaké, de sokszor annál keserűbb, mert közvetlenül szenvedik uraiknak, asszonyaiknak kimeríthetetlen, határt nem ismerő szeszélyét, kegyetlenkedését. És mégis csak ezeknek volt módjukban helyzetükön javítaniok, gazdáik jóindulatának, szeretetének megnyerése, vagy gyöngéik ügyes fölhasználásával, — de főképen alkalmazhatóságukkal. Az ilyeneket a család tagjainak te-

kintették, gyakran együtt étkeztek uraikkal, gyermekeikkel, különösen ha a tulajdonos házában születtek, együtt nevelték őket az úriakkal, kisaszonyokkal. E házi rabszolgák — *vernae* — sok szabadságot élvezhettek, s akárhányszor tetszésük szerint vezették a háznak minden dolgát. A tulajdonosok e házi rabszolgák sorsát, jövőjét — saját érdekükben is — lehetőleg biztosítani törekedvén, megengedték nekik, hogy vagyont gyűjtsenek, üzletet alapítsanak, melynek tiszta jövedelméből tekintélyes rész folyt a gazda pénztárába ; — hogy tőkét gyűjtsenek s megváltsák magukat. Ha a gazda hivatalt viselt, az alárendelt állomásokat házi rabszolgáinak adományozta, s legtöbbször osztzkodott is velük járandóságaikon. És ezt senki se tekintette törvénytelenségnek, mert így volt a köztársaság idejében is, a császárok pedig tovább folytatták, mert kormányuknak kezelő személyzete rabszolga, s rabszolgákat küldenek a tartományoknak pénzügyi fő tisztviselői mellé is, a bányagazgatóságokhoz stb. Ilyen császári házi rabszolgák Sarmizegetusában Potinianus számvevő (*librarius*) s leánykája a tíz éves korában elhalt Valentina ; Herculanus levéltári segéd (*adiutor tabularii*), Apulumban Antrocius és Callistus mindkettő pénztáros (*dispensator*). És e császári rabszolgák néha döntő befolyást gyakorolnak a birodalomnak még életbevágó ügyeiben is. Annál jelentéktelebbek a városok, templomok, alapítványok

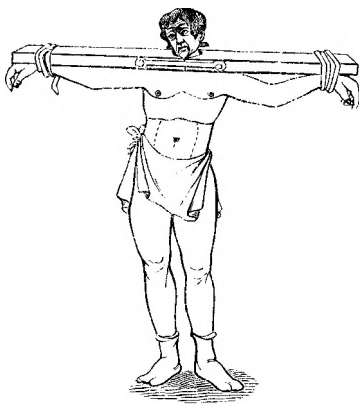

sth. rabszolgái. — A városok szolgái a hajdúk, útkaparók, utcázseprők stb.

A hivatalt viselő császári rabszolgák húsz-huszonötévi szolgálat után fölszabadulnak még a vidéken is, — és mint szabad emberek — libertini — élvezik nyugdíjukat, vagy végkielégítésül kapott tőkéjüket. Számuk jelentékeny főként Itáliában, s a latin tartományokban. Fővárosunk lakosai közül csak egy-kettőt említek: Fortunatus levéltári segéd, a ki elhalt nejének állít sírkövet; Corpian levéltáros Mithra Istennek szentel fogadalmi oltárt, — fiának Onesimusnak pedig emlékkövel jelöli sírját. A fölszabadítások igen gyakoriak, a magánosok részéről is, részben bőkezűségből, hiuságból, avagy jó indulatból. Sarmizegetusában Aurelia Fortunata régi gazdjával együtt áldoz Isis istennőnek; P. Aelius városi tanácsos, főpap, a takácsok czéhének pártfogója a nevét is átruházza fölszabadított rabszolgájára Euthymusra stb.

A szabadon bocsátottaknak nincsen polgárjoguk, s egy részüknek még végrendelkezniök sem volt szabad, — bár lett volna miről a legtöbb esetben, hiszen a szabadosok gazdagsága szinte közmondásos volt. A pénzgyűjtés már vérükben van. Mint rabszolgák megtanulták és megszokták a munkát, s fáradhatatlanul dolgoztak szabadságuknak megnyerése után is, mitse törődve az előítéletekkel s várva a jutalmat, hasznot, melyet a büszke, a föld-

művelésen kívül egyéb életmódot nem igen űző nép bőven adott, s bőven engedett szerezni, nem vévén észre, vagy nem akarván látni, hogy az a mindenhez hozzáfogó szabados utat tör magának a világban is, s ha nem juthat is politikai jelentőségű hivatalokba, eljut a birtokosok pénzszekrényéig, s ha kiürül az, büszkén nézi le, nagy vagyonára támaszkodva az elszegényedett földesurat. Elhaltalmasodásuknak ez volt a kulcsa. Dáczsiában is így volt.

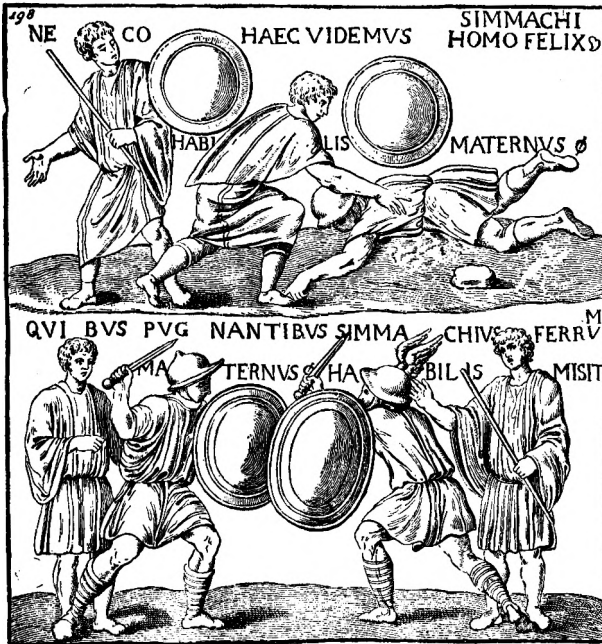
Testi fenyték. (Patibulum.)

De a nagy vagyont csak úgy lehetett megszilárdítani, ha a szabados apa megtudta szerezni gyermekeinek a polgári életre szükséges képesítést. Befolyásukkal beszerzik tehát

őket kisebb-nagyobb hivatalokba, jogot végezhetnek velük, s ekkor eljuthatnak a legmagasabb jogi hivatalokra, mert Hadrianus óta, majdnem egészen közülük telnek ki a császári főméltóságok; vagy bepártfogoltatják őket a városi tanácsosok segítségével Augustus papjai — Augustales — közé, s ekkor megkaphatják már a városi tanácsosok jelvényeit, sőt beléphetnek a képviselő testületbe is. Apulumban

Septimius Asclepius Hermes dicsekedett a tanácsosok jelvényeivel.

A szabad embereket nem annyira a közjog, mint a közelet, két nagy osztályra választotta

Gladiatorok.

szét; a szegényekre és gazdagokra, s a két rend közt való különbség, ha a polgári pörökben nem is, annál inkább föltűnt a bűnügyekben. A szegényeket megbotozták, keresztre feszítették, behurczolták a circusba vad állatokkal való

küzdelmekre stb., míg a gazdagok a Porcia törvény ótalma alatt, még a legnagyobb bűnökben is megszabadultak az ilyen megbecsútelentésektől és lealáztatásoktól. Egykoron a vagyontalanokra is kiterjedt e törvény áldása, de a mint a polgárjogok nélkül valók száma fogyni kezd, majd elenyészik, a szegényeket nyomják helyükre, s a harmadik évszázban már így van az egész birodalomban, a nélkül, hogy az elnyomottakon kívül visszakivánná valaki a régi, szelidebb kort.

A városi képviselőlet tagjai, a tanácsosok, hivatalnokok, a tiszteleti állásokban levők, a jó módú, teljes joggal bíró családok, az első osztályba tartoznak, míg a jobbágyok, kézművesek, napszámosok, szatócsok stb. a jogtalan tömeg! Ezek közül telnek ki a rabszolgák és szabadosok mellett az állami és városi aprólékos teendőket elvégzésére alkalmazott emberek, a templomok, egyesületek szolgálói stb. De a mindennapi kenyér megszerzésének gondja, nem igen engedvén választást az életmódok közt, hozzáfognak ők mindenhez, versenyre kelve még a rabszolgákkal is. Az utakon, köztereken, utczaszögleteken fölállított, s napról-napra szaporodó árusátrak, kunyhók rendszeren az övék, hol saját termékeiket vagy mások czikkeit értékesítgetik hasonfeleiknek; elmennek napszámosoknak, kézműveseknek, kiknek száma a fényűzés és igények növekedtével mindig nagyobb lesz. E nehéz, bár becsületes

élet nem igen lévén mindenkinek inyére, a dologkerülők csavargó színészek, gladiatorok lettek, vagy a nagy urak és gazdagok előcsarnokait lepték el, mint élődiék.

E szegény mesteremberek alakították érdekeik védelmére az ipartestületeket, a milyenek a favágók, tutajosok, hajósok, takácsok, aranybányászok stb. czéhei tartományunk nagyobb városaiban. Személyes ótalmukról pártfogó választással gondoskodtak.

A szegények és gazdagok közt — humiliores et honestiores — közt összekötő kapocs Augustus papjainak — Augustales — testülete. E félig papi, félig világi rend Augustus idejében keletkezik, midőn a császár birodalmának elernyedtt vallásosságát új életre ébresztendő, számos régi szokást elevenít föl, közöttük az utak, az ország. birodalom stb. védőisteneinek — Lares — tiszteletét az utak keresztezéseinél. A Lares tiszteletének biztosítására és gyakorlására külön papságot alapít, az Augustalisokat. Az új papi rend végzi a császári ház tiszteletére rendelt szertartásokat is, s e miatt alig néhány év múlva nincsen egyetlen számbavehető város se a birodalomban, mely ne honosította volna meg rendjüket. De a vidéki városokban a vallási kötelességeken kívül egyéb teendőik is vannak, ők a szegény nép tanácsadói és bírái apró-cseprő ügyeikben. Tehát hivatalnokok is, s mint ilyenek könnyen bejuthatnak a képvi-

selőtestületbe. Számuk nincs meghatározva, s e miatt sokan voltak mindenfelé. Városainkban számos föliratuk maradt fönn. Sarmizegetusában volt külön templomuk is, melynek megújítását M. Proc. Niceta polgármester kezdte meg, de csak fia M. Proclus Regulus, a képviselőlet tagja fejezett be.

A «honestiores» közé tartoznak a ház- és telektulajdonosok is, kiket gyakran meghívják a képviselőtestület gyűléseibe. — Ilyenek a hosszú szolgálat után a katonaságból elbocsátó levéllel távozott veteránok — agg harczosok, — a városi tanítók, tanárok, orvosok.

Legelőkelőbb társadalmi helyzetük a képviselőtestület rendes és tiszteleti tagjainak van. Ezek a város pártfogói, előkelő nagy urak, kik a városért már sokat tettek, vagy még sokat tehetnek. S e címet megtiszteltetésnek tekintették még Róma tanácsosai is — senator. — Számuk nincs meghatározva. A pártfogókat a képviselőtestület választotta, s ha a császár megerősítette a választást, úgy lehetőleg fényes küldöttség nyújtotta át a díszlevelet.

Sarmizegetusának legrégibb pártfogója, valószínűleg Hadrian idejében, Terentius Gentianus helytartó, a ki egymás után viseli a birodalom legfőbb méltóságait és consulsággal fejezi be fényes közpályáját. A markoman háborúk vészteljes éveiben a hős Marcus Claudius Frontót a város megmentőjét választják meg.

Apulumnak eddig csak egy pártfogóját ismerjük, P. Aelius Marcellust, az Aeliusok messze elágazó hatalmas családjának előkelő

Lares-áldozatot bemutató Augustalis.

tagját, kinek jótékonyága és befolyása messze túl terjedvén a tartomány határain, még idegen városok is megválasztják. Hivatalos címe «nagyságos úr», tehát még nem római ta-

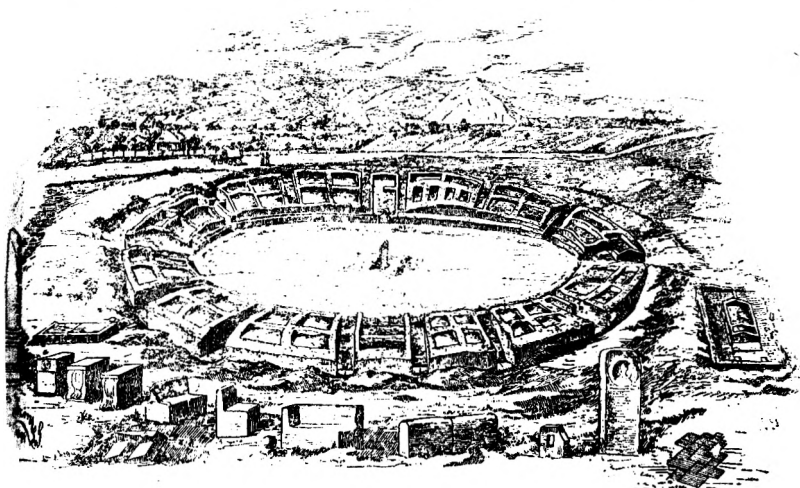
nácsos. De találkozunk ez előkelő családból római tanácsossal is. Ez P. Aelius Gemellus «méltóságos úr», ki sokat, nagyon sokat tehetett a város szépítésére, a közjólét emelésére, ki semmi áldozattól se riadva vissza, saját költségén épít a közönség használatára közfürdőt, s midőn azt fölavatják, oltárt szentel Fortunának, a szerencse istenasszonyának.

A «méltóságos tanácsos urak» mindnyájan Róma város polgárai, s mint első birodalmi rend, közvetlenül a császár főnhatósága alatt állanak. Utánuk a lovagok következnek, s osztályuknak feje a legelső lovag, a trónörökös. Rendjük elterjedt az egész birodalomban, s a tartományokban ők a főurak. — Eleintén rendkívül ügyeltek, hogy ne kerüljenek közéjük méltatlanok, de a hosszantartó polgárháborúk, a Nero halálát követett véres zavarok idejében tömérdek selejtes elem csúszott közéjük, szabadosok, sőt rabszolgák is, úgy hogy a császárság első évszázadának végén rendjük egészen elveszté tekintélyét. A széles és vastag arany gyűrűt viselheti minden, csak némi társadalmi súlylyal bíró ember, s használhatták a czímet az egykor gazdag lovagi családok elszegényedett sarjadékai is.

De a császárok nem szívesen nélkülözvén a régebben oly tisztességes rendet, újat szerveztek helyette, állami lóval — equus publicus — tüntetve ki a személyes érdemeket szerzett gazdag birtokosokat. Ez új osztályra

aztán szigorúan ügyeltek, s e miatt tekintélye egyre növekedett, és a rendbe tartozók mindig büszkén emlegetik előkelő társadalmi helyzetüket fölirataikban. Fővárosunknak gazdagságát bizonyítja, ha sűrűn találkozunk e címmel. Viselői tekintélyes emberek mindnyájan. Varenius Pudens a város főpapja, s ezredes

A sarmizegetusai amphitheatrum.

a segédcsoportokban: Quintilianus szintén főpap, s az általános becslés alkalmával polgármester volt, Apulum képviselőtestületének tagja, Porolissum (Mojgrád, Szilágy vm.) pártfogója; Apulumban P. Aelius Strennus, Sarmizegetusa volt polgármestere és jósló papja; ugyanez Apulumban is, Drobeta város kép-

viselőtestületének tagja, az apulumi ácsok, hajósok, takácsok egyesületének pártfogója, az állami uradalmak, a sóbányák és vám bérlője stb. Sokan vannak a régi lovagrendből származók is.

A városi hivatalokat polgárok: polgármesterek (duumvir), rendőrkapitányok (ardiles), pénztárnokok és gazdák (quaestores), ha megválasztásukig nem voltak tagjai a képviselőtestületnek, úgy évük lejárta után léptek be. Hasonlóan a városi papok is.

A képviselőtestületben egyesült tehát a városok lakosságának színe-jáva, szellemi és vagyoni előkelősége, az egyetlen tényező, a mely valódi hatalmat gyakorolt a város összes ügyében.

A tartomány kormányzása.

A tartományok kormányzói az uralkodó helyettesei, kikre a császár átruházza hatalma egy részét. Főméltóságok valamennyien, s a tartományokban a császár után nekik van a legnagyobb hatalmuk. Senatori rangú, tehát méltóságos úr mindegyik. Nyilvános alkalmakkor őt, vesszőnyaládba kötött fejszét vivő legény (lictor) megy előttük.

A kormányzást tanácsosaik segélyével végzik, s ezeknek ülésein ők maguk vagy helyettesük elnökölnek.

Kezdetben a kormányzó családja nélkül ment a tartományba, de Germanicus, az első császár mostoha fia, már elvitte nejét; Cn. Juliusnak Agricola nevű leánya, a nagy történetírónak, Tacitusnak a neje, atyja tartományában, Britanniában született. De a római tanácsurak egy része nem helyeselte e szokást s meg akarta szüntetni. Drusus fölszólalására azonban a többség elvetette javaslatukat, s ez óta a kormányzók és a legióparancsnokok rendszeresen elviszik övéiket is állomáshelyükre, miként Dácziaiban C. Cerellius Sabinus és L. Annius Honoratus, a XIII. legió parancsnokai tették.

A helytartó működési körét, az általános szabályzatokon kívül, a császárnak minden egyes esetben kiadott külön utasításai állapították meg, meghagyva, hogy az előre nem látott esetekben, s a meghatározott ügyekben, mindig a császárhoz kell fordulniok.

A tartományban állomásozó hadseregnek ők a főparancsnokai még akkor is, ha két vagy több legió teszi is a helyőrséget.

Ítélszékük elé föllebbezték első sorban a római polgároknak kisebb polgári és bűn-

Lictor.

pöreit, melyeket elintézték végérvényesen, de a főbenjáró ügyekben való ítéletük ellen Rómába, a császár elé járulhatott minden teljes jogú polgár. A katonatisztek, a századostól

Centurio.

(centurio) fölfelé, szintén a római bíróság elé tartoztak. A nem római polgárokkal szemben a kormányzó, mint legfőbb bíró ítélkezvén, jogában áll száműzni, bányamunkára vagy akár halálra kárhoztatni a bűnöst. A közbiztonság föntartása egyik főkötelességük. De az igazságszolgáltatás és a körend megőrzése teendőiknek csak kisebb része, mert a községek közigazgatási és pénzügyi zavarái, különösen a második és harmadik évszázadtól fogva napról-napra szükségesebbé tették folytonos beavatkozásaikat. Gondjaik közé tar-

toznak az utak föntartása, szaporítása, az állami építkezések vezetése, fölügyelete; a városok középületei, vízvezetékei, ha államköltségen létesülnek, mint Sarmizegetusában a vízvezetékét Cn. Papirius Aelianus 132/33-ban fejezi

be; a színikört (amphitheatrum) Statius Priscus 158-ban, s ugyanezen évben az apulumi vízvezetékét; a potaissai (Torda) fürdőt 195-ben Septimius Gaeta a császár öccse avatja föl.

A kormányzó, felelős lévén minden intézkedéséért, saját nevében rendelkezik mindazon ügyekben, melyek terjedelmes hatáskörébe tartoznak.

A helytartóságoknak nem lévén állandó segédhivatalaik, a kormányzók ifjú, előkelő embereket visznek magukkal állomáshelyükre, hol azok mint gyakornokok kezdik meg katonai vagy polgári pályájukat. Később ez a személyzet is állandó lesz, épúgy mint a helytartók tanácsa, mert a császárság, hogy kellően képzett tisztviselőkart neveljen, a gyakornokok egy részét rendes hivatalnokokká tette s az állampénztárból fizette.

A helytartók megbízatásának ideje nagyon változó, — egytől öt évig terjed, — hosszabb időre a legritkább esetekben.

A kormányzók rangja igen különböző. Dácia helytartói Traján idejében római senator, tanácsúr rangúak; de Hadrianus alatt Q. Marcus Turbo Fronto már csak lovagrendi. A consulságot viselt helytartók sorozatát M. Cl. Fronto kezdi Marcus idejében, de Commodus alatt Pescennius Niger csak megbízatásának lejártá után emelkedik a tanácsurak közé, míg utódja Vespronius Candidus mint consul érkezik a tartományba. Van közöttük (præses)

elnök és (dux) vezér című is. Tartományunk kormányzóinak rangját tehát aligha állapították meg a császárok oly szigorúan, miként ez megtörtént többfelé.

Székhelyük a tartomány szervezésétől fogva körülbelül 180-ig Sarmizegetusa, ez időtől a gyorsan fölvirágzott Apulum, majd 238-tól ismét Sarmizegetusa mint anyaváros, metropolis.

Eddig összesen 46 helytartót ismerünk, kik közül Helvius Pertinax, L. Domitius Aure-

Macrinus.

lianus, M. Aurelius Claudius elérték a császári bibort is; Pescennius Nigert szintén kiáltották legiói, de versenytársa, Septimius Severus, megbuktatta őt.

Volt egy kalandor is köztük, Marcius Agrippa, 218-ban, Opelius Macrinus császár idejében.

Valódi példaképe az ókori iparlovagoknak és szerencsefiaknak. Rabszolgának született s ezt a pályáját mint egy előkelő úri asszony fodrása kezdi meg, s midőn szabaddá lett, fölvitte egészen a kincstári ügyészségig. Dicsősége

azonban nem tartott sokáig, mert csalásai miatt száműzték Rómából, de Caracalla szélye visszahívta. Majd a császár levelezője, utóbb pedig consul. Rossz természete azonban előkelő állásban is kiütvén, ura megfosztja méltóságától, de később mégis kinevezi a hajóhad főparancsnokának. A keleti háború kitörésekor ő is összeesküszik a császár ellen, s talán van közvetlen része is Caracalla halálában. Macrinus Dácia helytartóságával jutalmazta jó szolgálatait.

A tartománygyűlés.

Augustus a köztársaság gyakorlatával ellentétesen a császárság legfőbb hivatásának a jó kormányzat létesítését, szervezését tekintvén, elkövet minden lehető a tartományi közigazgatás, törvénykezés megjavítására, s hajlamait követve, a birodalmi vallást is beleviszi a politikába, sőt a köz- és társadalmi élet közép-pontjává óhajtja tenni. Mintha a birodalom a köztársaság hagyományaihoz térne vissza. — De ez csak látszat, mert a multnak nagy emlékei, melyek évszázadokon át éltették és mozgatták a birodalmat, már elhalaványultak, s a hagyományok, a vallás nem hatnak többé a hideg, elfásult, a végtelen polgárháborúban kimerült kedélyekre, és Augustusnak a hajdan oly erős vallást újjal kell helyettesítenie s elrendeli a római állam és legelső képviselő-

jének, a császárnak tiszteletét. S a tartományokban, hol előbb a legjobb, legnagyobb Jupiter oltárain égették a tömjént, most Dea Romának (Roma istenasszony) áldoznak, oltárt emelnek Augustus tiszteletére, s külön pap-ságot alapítanak szolgálatára és templomot szentelnek neki.

Róma istennő. (Hildesheimi ezüstlelet.)

Ez új vallás volt a tartományok életének központja is. Szertartásait a tartománygyűlés tagjainak jelenlétében Augustus oltárának papja végzi.

E tartománygyűlések eredetileg görög intézmények, de Julius Cæsar följegyzései szerint megvoltak Galliában (Franciaország), Hispaniában (Spanyolország) is; sőt még a hegyes

Kilikia (Ázsia) képviselői is összegyűlnek minden évben, hogy megbeszéljék kicsinyke országuk belügyeit. És midőn Augustus Galliát, mint birodalmi tartományt szervezte, Narbonne-ba hívta össze a meghódolt főurakat, hogy meghallgassa véleményüket, jó tanácsait. Békés, csöndes időkben e gyülekezeteknek nincsen politikai jelentősége, de még ekkor se föltételezhető, hogy meg ne beszéljék a képviselők — ha már együtt vannak — szűkebb hazájuk ügyeit.

A galliai tartománygyűlés Lyonban székelt, s róla maradt fenn a legtöbb emlék. Látjuk, hogy a gall nagy urak gyakran az egész birodalmat érdeklő ügyekről tanácskoznak és határoznak, majd szobrokat szavaznak meg római vagy tartományi főhivatalnokoknak, kitüntetésekért kérnek részükre a császártól, de alkalomadtával panaszt is emelnek ellenük. Főntartják templomukat, fizetik papjaikat, s födözik az ünnepségek, követségek stb. költségeit. Még színpárt is építenek, melyben külön széke van a hatvannégy kerület minden képviselőjének. Augustus e tartománygyűléseknek, hogy teljesíthessék hivatásukat, ugyanoly jogkört akart adni, mint a római tanácsnak. Ez ugyan nem történt meg, s ha a lyoni gyülekezet nem is volt teljes képmása a római tanácsnak, mégis nagyfontosságúak voltak társadalmi, mint politikai hatásai, mert fölébresztette s ébren tartotta a nemzeti egység érze-

tét, mely kifejezést nyer a főpap címében is a «három Gallia papja.» — Épen így van Dácziaiban is, s a tartománygyűlés itt is a «három dácziai» és a főpap is a «három Dáczia papja».

A tartományok érdekei tehát a császárság idejében sokkal nagyobb védelemben része-

Claudius.

sülnek, mint a köztársaság korában, midőn a római tanács csak a legvégső esetekben volt hajlandó lépéseket tenni a bevádolt helytartók ellen. Most azonban nagyot változott a helyzet, a tartományokból panaszszal érkező küldöttség a pártfogó nagy úr palotájába száll, ki buzgó védőjük mind a tanács, mind a császár előtt,

ha kérelmükre megindítják a pört a tisztességről és kötelességeiről megfélelkezett főhivatalnok ellen. Az ifjabbik Plinius és Tacitus mint consulságot viselt tanácsosok, a legnagyobb örömmel tettek e tekintetben jó szolgálatokat a tartományoknak, s az előbbinek levelei szerint öt bevádolt helytartó közül hármat, utóbbinak följegyzései szerint pedig huszonkettő közül elítéltek tizenhetet. Talán így járt az a dácziai, consulságot viselt helytartó

is, kinek nevét kivakarták a Jupiternek szentelt kötéltől.

És a császárok nagy súlyt fektetvén a tartománygyűlések véleményére, ítéletére, Claudius császár a helytartót, kinek megbízatása lejárt, nem alkalmazta több hónapig, nehogy az új állással járó sérthetetlenség megakadályozza az elégtelen alattvalók panaszát. E jogokat azonban a tartományiak meglehetősen ritkán használják, de annál sűrűbben fordulnak a császárhoz kérelmekkel, s ajánlásokkal egyes nagyérdemű tisztviselők érdekében. És az uralkodók, különösen ha a kérelmek a valóságon alapulnak, szívesen fogadják őket a legtöbb esetben, meghallgatják panaszaikat, segítenek bajaikon, mert épen a jó kormányzat volt az, mely a tartományiak szemében teljesen törvényessé tette a császárságot, a mely sokkal jobban hozzácsatolta őket a birodalomhoz, mint annak bármiféle intézménye, a mely sokkal inkább biztosította hűségüket, mint akárhány légió. — Gallia békéjének fönntartására elég volt a Lyonban táborozó 1200 ember, mert a gallok hűségének alapja nem a félelem, hanem az őszinte rokonszenv és szeretet, mely még oly kísértéseknek is ellenállt, milyen Vitellius idejében éri a tartományt, midőn a föllázadt germánok fegyverfogásra szólítják a gallokat is. A Rheimsben tartott rendkívüli tartománygyűlés azonban visszautasítja fölhevését, s e visszautasításnak akkor

végtelen fontossága volt, mert rémületes, az egész birodalmat megrendítő polgárháborúk voltak kitörőben.

Teljesen megokolt volt tehát, hogy a római kormány bizalommal viselkedett a tartománygyűlések iránt, hogy a császárok közvetlenül érintkeznek velük, hogy közvetítésükkel veszik be a hadseregnek évről-évre ismétlődő esküjét, hogy a tartományok nevében pedig ezek teszik le a hűségi fogadalmat.

Vitellius.

A tartománygyűlés az önálló törvényhatósági joggal fölruházott városoknak évenként választott képviselőiből alakult. A tartományi főpapot, mindig a lovagrendnek olyan tekintélyes tagját, ki viselte már az összes városi hivatalokat, önmaguk választják.

Dáciában a tartománygyűlésnek csak a harmadik évszázban találjuk nyomait, és csakis a 241-ben tartott ülésszaknak, mely Marcus Antoninus Gordianus Pius védő istenségének, és fölségének szentel fogadalmi követ. És alig

is részesült a tartomány hamarabb e kiváló előjogban, mert több jel bizonyítja, hogy Dáciaiát kiváló jövedelmi forrásai miatt, ha külsőleg nem is, de lényegileg Egyptomhoz hasonló módon kormányozták. A császár kincstárát gazdagították a dús aranybányák, az óriás terjedelmű uradalmak, a melyek megkötötték az ingatlanoknak legnagyobb részét. E miatt volt oly kevés a szabad polgár, — épúgy mint a nilusparti országban. És e polgárság a második évszázadnak majdnem végéig három-négy és utóbb is csak tíz-tizenkét önkormányzatú városban tömörült össze. Nem gyakorolhatott tehát oly nagy befolyást a tartomány ügyeire, miként az Galliában és Hispaniában történt, hol a polgárság hatalmas és erős. E tisztán pénzbeli haszonra törő kormányzást fön is tartják egész addig, míg a tartomány biztosságban volt, tehát Septimius Severus császárnak 211-ben történt haláláig. Dácia biztosságát akarták növelni tehát a császárok, midőn engedélyezik a tartománygyűlést, a mely szükség esetében a népfölkelés elrendelésével a fegyveres hatalmat is gyarapíthatja. Hatáskörébe tartozik még az apulumi pénzverő intézet ellenőrzése is. Valószínűleg e miatt lakott papjainak egy része állandóan Apulumban, s itt tartották az első ülésszakokat is. Később már Sarmizegetusában tanácskozik a gyűlés, valószínűleg az óta, hogy a tartományi kormányzat visszaköltözött a fővárosba.

A közigazgatás.

A rómaiak városi életének legfőbb tényezői a teljes hatalmú közgyűlés — curia — s a párosan működő hivatalnokok, a kiknek jogköre teljesen azonos ugyan, de a felek mégis egyiknek a határozata ellen a másikhoz föllebbezhetnek.

A városok kerületekre (decuria) oszlanak, s ezeknek a képviselőiből alakul meg a városi közgyűlés, mely a tisztviselőket választja, s határoz a városi hatóság javaslatai fölött.

Választás alkalmával az idősebb polgármester — duumvir — elnököl. Ő veszi számba a jelölteket, ő vizsgálja meg, vajjon az illető szabad polgár s benszült-e? nem volt-e büntetve, nem űzött-e olyan foglalkozást, mely kizárja a jelölésből? végül: hogy a választóközség területén lakik-e már öt év óta, s viselt-e és mikor hivatalokat? Az elnöklő polgármester járt utána annak is, hogy a pályázó el tudja-e viselni a városi tisztségekkel járó nagy kiadásokat, s tud-e még saját birtokán kívül kezeseket is állítani a város teljes biztosítására.

Ha megvoltak a jelöltek, úgy kiírták neveiket a hirdető táblára, hogy mindenki tájékozódhassék. Ez időtől az érdekelteknek a legnagyobb óvatossággal kellett élniök, hogy a vesztegetésnek még gyanúja se merülhessen

föl, különben 5000 sestercius (500 frt) birságot fizettek.

A megválasztott tisztviselők, ötödnapra tették le a hivatalos esküt.

A megválasztottak nagy adományokkal foglalták el állásaikat. Sarmizegetusában a birodalmi vallás városi főpapjává választott Q. Aurelius Tertius 80,000 sesterciust (8000 frt) ad a közélélmezés javára. Hasonlóan jár el a többi főhivatalnok is. Ez urak tehát mindnyájan gazdagok, vagy gazdagoknak akarnak látszani, hogy háztájuk, életmódjuk illő legyen fényes jelvényeikhez, a külső díszhez, méltósághoz, melylyel a római törvények szerint a nyilvánosság előtt, s hivataloskodásuk közben meg kell jelenniök. A polgármestereket és rendőrkapitányokat megilleti a biborszegélyű köpönyeg, s mikor amazok bíraskodtak, emelvényen biborszéken ültek, s fejszés legények állottak előttük, — ép úgy mint Rómában a consulok előtt.

A közgyűlés határoz a várost és vidékét illetőleg minden közügyben, s rendelkezéseiknek teljes érvényét megerősíti még Hadrián is. A közgyűlés állapítja meg a költségvetést; eladathatja szükség esetében a város pénztárába helyezett letéteket, az elzálogosított földeket, s rendelkezik a város összes vagyonával. Határozatait nem erősíti meg a helytartó, erre nincs szükség, de megsemmisítheti az állam érdekeibe vagy törvényeibe ütköző végzé-

seiket. A közgyűlés rendeli ki a nagy családok gyermekei mellé a gyámokat, s ha kell, számoltatja is. Meghatározza a közmunkát, javíttatja az utakat stb. Főlebbviteli és ellenőrző hatóság a tisztviselőkkel szemben, s a polgármester köteles azonnal összehívni, ha csak egy tag kívánja is. Határozataikat szótöbbséggel hozzák.

Az önkormányzatú városok tisztviselői rangsorozatában legelsők a polgármesterek, utánuk a rendőrkapitányok következnek, s végül a pénztárosok, sáfárok. Megbízatusuk egy évre terjedt.

Néha egy-egy nagytekintélyű város magát a császárt választotta polgármesternek, de ekkor a második állás betöltetlen maradt, s az uralkodótól kirendelt helyettes kormányzott. Sarmizegetusában ez megtörtént kétszer is.

A városoknak mint jogi személyeknek teljes birtokjoguk volt, s egyik-másik rengeteg vagyont gyűjtött össze, ingatlanokban úgy mint készpénzben. A községi vagyon jövedelmét s az idegenek adóját közczélokra fordították, s mert a közigazgatás igen kevésbe került, iskolák, kórházak, árva- és szegényházak föntartására, építkezésekre, fényes ünnepekre használták föl bevételeiket.

A polgármesterek mellett legnagyobb hatáskörük a rendőrkapitányoknak van. Ők a rendőrség fejei; föntartják a közbiztonságot, köztisztaságot, ügyelnek a közegészségre, rendben

tartják az utcákat, fürdőket, vásárokat stb. Kezelik az «Annonát», tehát a szegények közt kiosztandó gabona beszerzését, elosztását. Saját hatáskörükben föltétlenül rendelkeznek, s az ellenszegülőket pénzbírsággal sújtják.

A sáfár — quæstor — kezeli a város birtokait, bérbe adja az ingatlanokat, beszedi a hasznót, gondozza a középületeket, vezeti a telekkönyvet, ő a pénztáros.

A tisztviselők ingyen látják el hivatalukat, mert a városi szolgálat megtiszteltetés.

A papok szintén városi tisztviselők s állásaikat választással töltik be. Közterhet nem viselnek.

Legtekintélyesebbek a pontifexek, mint a sajátképi római vallás papjai.

Mellettük legkiválóbbak az egyes istenségek tiszteletére rendelt flamenek.

E főpapi méltóságok is tiszteleti állások. Nem járnak fizetéssel, de annál több kiadás-sal, s e miatt csakis nagyon gazdag avagy nagyralátó emberek vállalkozhattak betöltésükre. Ilyen volt Q. Aurelius Tertius, ki Sarmizegetusában 142-ben flamenné választatván, 80,000 sesterciust (8000 frt) fizet megtiszteltetésének örömére a közélclmezés javára. Meg is tartotta méltóságát holtá napjáig.

A városi hatóság működésére az égiek kegyelmét az augurok eszközölték ki. Egyenlő rangúak a pontifexekkel, s a legtekintélyesebb emberek se mulasztják el megemlíteni,

ha polgártársaik bizalma megtisztelte őket e méltósággal.

Az áldozatok beleit vizsgáló béljósok — haruspex — még papok ugyan, de már a polgármestertől kapják kinevezésüket, s évi fizetésben részesülnek.

A szertartásokat szigorúan megállapított, s az államtól adott szabályok szerint hajtják

Haruspex.

végre a papok, s állami felügyelet alatt állanak maguk is. Ez akadályozta meg a külön, önálló papi kaszt fejlődését.

A főhivatalnokok jelvényei azonosak a Róma városiakéval; a polgármesterek törvényhatóságuk területén bíbor-szegélyes köpenyt visel-

nek, s ha hivatali évükben halnak el, teljes díszben temetik el őket; ha hivatalosan jelennek meg a nyilvánosság előtt, két fejszés legény (lictor) megy előttük; ha éjjel járnak, fáklyákat visznek előttük, a tanácsházban, színházban széles zsöllyeszékük van, ítéletmondáskor emelvényen ülnek; a rendeletek előkészítésére, végrehajtására nagyszámú személyzettel rendelkeznek.

Az alárendelt tisztviselők közt legelsőek az irnokok, kik akkor, midőn az ügyek legna-

gyobb részét élőszóval intézték el, nem igen dolgoztak sokat; de annál nagyobb a munkájuk jövedelme a közönség rovására. — Nem idegenkedtek tehát e szerény állástól még az elszegényedett, nagy családok tagjai se. — Vespasian császár egyik őse is irnok volt.

A tisztviselők felelősek minden tettükért. Hibáikat, vétkeiket súlyos és megbecstelenítő büntetésekkel torolták meg. Nagyon is érdekükben állott tehát, hogy hivataloskodásuk ellen ne legyen semmi panasz.

Köz- és magánélet.

A hódítás első szakában a katonaságé a főszerep, s némely városunk, de különösen Apulum társadalmát katonák alapítják meg, hol a kezdeteiben egészen tábori életből fejlődik ki a városi élet oly magas fokra, hogy Sarmizegetusát is túlszárnyalja.

A tábori élet pedig nagyon egyszerű.

A vár falai közt sátrakban tanyáznak a katonák, a segédcapatok legényei tisztjeikkel együtt, s az első segítő légio (L. I. Adiutrix) és a tizenharmadik kettős légio (L. XIII Gemina) az első években épen úgy élnek, mint háború idejében, szabályszerűen végzik, a gyakran nagyon messze terjedő őrzőjáratokat, gyakorlataikat, ellátják a várbeli szolgálatot stb. Mindez együtt elég sok volt ugyan, de

még sem annyi, hogy teljesen elfoglalta volna úgy a közembereket, mint a tiszteket. Maradt még elég idő, s ezt a vár mellé települt markotányosok sátraiban borozgatva vagy a poszkát* szürcsölve, beszélgetve, tervezgetve töltötték el, ha ugyan szépen folyt a mulatság, s a koczka és szöllőnedv nem izgatta föl a vad legényeket. Ilyenkor a verekedés, duhajkodás alig tartozik a ritkaságok közé. A tisztek részére főtartott helyiségekben már csendesebb lehetett a mulatság. A fiatal segédtsztek — optio — adták a komoly, meglett férfiakat, a legtöbb-ször életkoruk delén levő, vagy a csatatereken megöszült századosok — centurio — komor, szótalán harczosok, míg az ő nyelvüket is meg nem oldotta a bor. Ekkor aztán megindult a szóáradat: elmesélték élményeiket, kis és nagy tetteiket, nem hallgattak el semmit, de megtóditottak mindent, hogy minél nagyobb legyen a dicsőség és a bajtársak csodálkozása.

Különben sohasem lehettek szükében a beszélni valónak. Rómában megfordult mind-egyik, meg a birodalom legnagyobb részében is, mert sűrűn helyezgették őket egyik légióból a másikba, és csak hosszú, a legénységnek huszonöt évi szolgálatát messze meghaladó tényleges fegyverben létel után bocsátották őket a jól megérdemelt nyugalomba.

* Viz, eczet és benne sok, erős fűszer.

Néha 40—50 évet szolgáltak folytonos harczban és háborúban. E hosszú idő alatt volt elég alkalmuk tapasztalatokat s vagyont is gyűjteni, mert javadalmuk a viszonyokhoz képest igen tekintélyes volt. Traján idejében 720 denár (288 frt) s teljes ellátás. De van elég mellékjövedelmük is a császárok adományaiból, zsákmányból, a katonák aprólékos ajándékaiból, úgy hogy a mikor megkapták a végkielégítést, akárhányan ki tudták mutatni a 400,000 ses-

Denar.

Sestertius.

tercius (40,000 frt) vagyont, melynek alapján bejutottak a lovagrendbe. Ők a légio legderekabb katonái, s a legidősebb százados már tagja a haditanácsnak és néha valódi vezére a légiónak, mert az ezredesek — tribunus — gyakran tapasztalatlan úrfiak, a parancsnokok pedig a harczhoz és háborúhoz mit sem értő császári kegyenczek. Egészen rendjén volt tehát, hogy nekik van legnagyobb tekintélyük a hadseregben, s hogy az ő állásaikat töltötték be a legnagyobb elővigyázattal. Az ezredesek legtöbbször gazdag fiatal emberek, s egészen a parancsnok környezetéhez tartoznak. Fizeté-

sük messze meghaladja a századosokét, mert évi 25,000 sestercius (2500 frt), bőven elég arra, hogy mint nőtlen emberek úri módon éljenek a táborban is.

A parancsnokok a táborban valódi királyok, legtöbbször dúsgazdag nagy urak. Valóságos udvart tart a legtöbb, még akkor is, ha esetleg nincsen családi vagyona, mert fizetésük óriási összeg. Az Apulumban állomásozott parancsnokok sem tettek másként, ők is előkelő férfiak, római tanácsúr rangjuk van, s többen döntő befolyást gyakoroltak az egész birodalom sorsára.

Később a tábor mellett keletkezett telep valóságos várossá bővülven, polgári elem is csatlakozik a katonaihoz, bár ennek legnagyobb része megint katonákból telik ki: elbocsátott veteránokból s nyugalmazott tisztekből, kik nem akarták, vagy nem tudták elhagyni bajtársaikat még a nyugalomban sem, nem régi dicsőségüknek színhelyét, a tábort. Meghuzódnak tehát mellette. Ők látják el a táborváros közigazgatását katonás szigorral, egyszerűséggel, s valóságos tábor a polgári telep is, de békés jellegű, melyet idő folytával egészen várossá fejlesztenek, a melynek szépítésére még a veteránok se sajnálták gyakran keservesen gyűjtött denárjaikat. Itt olcsón, kényelmesen éltek csekély jövedelemmel is, virágzó háztájat alapíthattak, melyekben sok gyöngéd viszony szövődhetett s szövődött az ifjú szívek közt, bárha

a szigorú szolgálati szabályzat a tényleges katonának nem engedi meg a nősülést, s még a főtiszteknek sem, hogy magukkal vigyék nejeiket. De a mit megtiltott a hadi jog, megengedte a polgári, a házasságnak oly alakját tévéen lehetővé, mely ha a gyermekeknek nem adott is polgárjogot, de megadta atyjuknak a nevét meg az örökösödést. S e házasságokat utólag megerősíti a császár, a legfőbb hadúr is, midőn az elbocsátás alkalmával a veteránokat és gyermekeiket római polgároknak nyilvánítja. Ez eléggé bizonyítja, hogy az ily házasságok sűrűk és általánosak voltak. A bajtársak társasága, a markotányos kocsmája nem elégíthette ki a finomabb érzésű embereket, nem azokat, kiknek szerencsés gyermekkor volt szerető szülők közt. Ezek vágyódtak a családi élet melege után, s szívesen látták őket a szerényebb igényű házaknál, mert a katona tisztességes javadalmat kapott. Az egy denár (40 kr.) napi zsold, a ruházat, fegyverek s köteles megtakarításokra stb. történt levonások után, elég volt arra, hogy a táboron kívül lakó családnak egyszerű, de tisztességes életmódot biztosítson, sőt, hogy takarékosan bántva a pénzzel, még beszerzésekre is jusson. A jelentékeny zsold és a számító élet tette lehetővé, hogy egy-egy közkatona valóságos tökepénzessé gazdagodjék, mint Claudius Julianus, a ki Claudius Philetustól 160 okt. 4-én 420 denárért (168 frt) veszi meg a

krétai származású Theodote nevű rabszolgánőt.

A katonaélet különben elég terhes. A tábor maguk építik, nagy közmunkákat végeznek: 158-ban a katonák építette vízvezetékét Statius Priscus helytartó személyesen nyitja meg; utakat készítenek, vashányákat művelnek stb. Legfárasztóbbak mégis a folytonos, naponként ismétlődő fegyvergyakorlatok, s tizednaponként a kivonulások.

És e nehéz hadgyakorlatok befejezte után a nőtelen katona vajjon mi üdülést találhatott volna rideg sátrában? elment tehát mulatni társaival együtt, kikkel akárhányszor közös asztalt alapítottak. Egy ily társaságnak főmaradt a névsora, s a tagok mindnyájan altisztek s írástudók, a mi nagy előny volt a közlegényre is, mert igényt adott a közönséges munkák alól való fölmentésre.

A tisztek szintén alakítottak társaskört, rendszeren, vagy inkább mindig a főparancsnok elnöklétével. Egy időben Maeвиus Surus legatus (főparancsnok) előlülője a társaskörnek, mely a táboron kívül épült fürdő mellett levő téres házban tartotta helyiségeit.

Septimius Severus elhárítván a katonaság és polgárság egymással való érintkezésének jóformán minden akadályát, résztvesznek a társadalmi életben ők is, s élénk nyomokat hagynak hátra a fölíratos emlékek közt is, és alig van tábori és társadalmi életüknek egyet-

len ága is, melyet ez adatok alapján meg ne ismerhetnénk. A tényleges szolgálatban levő legények épolý családi életet élnek, mint a polgárok, s fölírataik megemlítik övéiket egyenkint vagy összesen, vagy őket emlegetik szülők, testvérek, rokonok, jó barátok. S az emlékeiken megnyilatkozó szellemben nyoma sincs a hivatásukkal együtt járó s így megbocsátható nyerseségnek, vadságnak: és ha nem említeneék rangjukat, úgy alig tudnók megkülönböztetni, hogy melyik fölirat származik katonától, melyik a szabad polgároktól. A kiérdemült századosok, zászlótartók, közlegények elbocsátásuk alkalmával házat s földet kapva, belépnek ama város kötelékébe, a melynek határában birtokosok lettek, s tagjai lesznek a képviselőtestületnek, és így befolyást nyernek a közügyek vezetésére is. Sokkal nagyobb hatást tehettek a főtisztek. Házaik Severus óta a legfényesebbek voltak a városokban, s egy-egy római tanácsúr házából származott ezredes gyakran oly pompát fejt ki, mint most a gazdag főurak. Még nagyobb fényt űzhettek a főparancsnokok, a kik Commodus óta (180—190) nejeiket és családjukat is elhozták Apulumba. C. Cærellius Sabinusnak a háztáját neje Fufidia Politta igazgatja; L. Annius Italicus Honoratus udvarát a felesége Gavidia Torquata.

Egyedüli versenytársaik a kormányzók voltak, kik a tartomány fénykorában szintén

Apulumban székelnek, s ép oly nagy, avagy még nagyobb javadalomban részesülnek, mint a velük egyenlő rangú katonák. Dácia kormányzója legalább 500,000 sesterciust (50,000 frt) kap évenként. S e nagy fizetéshez még tömérdek természetbeli szolgálmány is járulván, úgy élhettek, mint a kiskirályok. És vajjon ki ellenőrizhette igaz vagy igaztalan úton szerzett mellékjövedelmeiket?

Az ókorban a legmagasabb rangú tisztviselők hivatala udvaruk egy részének tekintetvén, a sok alsóbbrangú hivatalnok, titkár, fogalmazó, írnok, szolga, mindnyájan a palotához tartoznak, annak fényét, hatásosságát emelik számukkal, jelenlétükkel, mert a nagy urak, különösen a régiek, kik a közéletben mindent egy kézbe akarnának összegyűjteni, háztartásaikban a munkafölosztást a végletekig viszik, külön-külön egyéneket alkalmazva a legcsekélyebb teendők ellátására is. Termeik hemzsegenek a rengeteg személyezettől, s a rabszolga néptől, úgy hogy ünnepségek alkalmával majdnem több a szolga, mint a vendég.

A legnagyobb fényt és pompát természetesen a császárok itt időzése alkalmával fejtik ki. S ebben többször volt része tartományunknak. Hadrián 117-ben hosszasabban időz Dáciaiban, s december 10-ike és 118 január 1-je közt meglátogatja a fővárost is. Caracalla, e félig őrült császár, szintén volt tartományunkban, s ekkor a városokban ismétlődhettek azok a

furcsaságok és iszonyatosságok, melyek galliai utazását részben oly nevetségessé, részben oly utálatossá teszik. Annál nagyobb örömmel fogadhatták Maximinust, Philippust, Deciust a helytartók mint városok, mert itt tartózkodásuk áldást hozott a tartományra. Mily fényes látvány lehetett Apulumban a XIII-ik kettős légió teljes felszereléssel, élén a nemes fajú lovon ülő, biborba öltözött parancsnokkal, a fényes és ragyogó egyenruhát viselő ezredekkel, arany és ezüst ékítményektől ragyogó sasával, jelző zászláival, császárképeivel, midőn a táborból levezető, tükörsimára kövezett úton lejött a közeledő császár elé. A legénységnek — ha összpontosították az egész légiót — hatezer főnyi tömege, a harczedzett erős alakok, ünnepi díszben mindnyájan, sisakjukon ott a tollforgó, páncéljuk, pajzsuk, kardjaik, lándzsáik csillámlanak a napfényben, nagy hatást gyakorolhattak még a legérzéketlenebb emberre is, biztos, egyetlen vezényszóra történő mozgásuk pedig megfélemlíthette a legmerészebb ellenséget is. Utánuk a légió lovassága jött, válogatott, szálas legények, inkább kitartó, mint gyors lovakon. Majd a lovas csapatok. Egyenruhájuk sokkal fényesebb, mint a légió-lovasságé; lószőr forgóval díszített sisakjuk Hadrián óta aranyos, rostélya a kivonulások alkalmával nem lévén leeresztve, látni engedte a katonák napbarnított arczát; vállaikon festői redőzetű köpeny,

balkarjukon kicsi pajzs, oldalukon széles, rövid, de nehéz kard. Sorukat a segítő, gyalog csapatok zárják be, nemzeti egyenruháikban!

Az ily kivonulásokról hetekig, hónapokig elbeszélgethettek a szemtanúk.

A katonaság után a nép szokott tódulni, ünnepi ruhában, messze túl a város falain, hogy minél hamarabb lássa, üdvözölhesse a közelgő imperatort, s majd bekísérje a virágokkal, szőnyegekkel diszített, s a füstölők, égő fáklyák, lámpák gőzétől, füstjétől szinte homályossá lett utczákon át a főparancsnoki épületbe, hol a császár előbb a katonák, aztán a polgári hatóságok küldöttségeit fogadta. Ezután a szállásának kijelölt palotába ment át.

A fogadásra jelentkező polgárok élén a polgármesterek mennek bíborszegélyű köpenyben, előttük a fejszések, majd a rendőrkapitányok, sáfárok, az irnokok stb. Utánuk a képviselőtestület tagjai teljes számban. Majd az előkelő polgárok, köztük Apulumban legelső helyen az Aeliusok.

Az Aeliusok szerény kezdetekből indultak ki. P. Aelius Marcellus a család megalapítója, az állami rendőrségnél kezdi nyilvános pályáját, talán mint közlegény, majd százados lesz, s az idegenek alkapitánya; ezután átlépve a rendes hadseregbe, fokozatosan emelkedik a századosok közt, míg végre első centurio lesz a VII-ik légióban; később lovaskapitány s ekkor helyezik át az Aquincumban (Ó-Buda)

állomásozó I. Adiutrix (az első segítő) légióhoz. Ezután nyugalomba vonult, s polgári pályára lép és Itáliában telepszik meg, hol az ősi, latiumi Laurentum és Lavinium flamenné választják, több város pedig pártfogójává, melyek közül Faroflaminium polgárságát — vizszonzásul — fejenként négy sesterciussal aján-

Caracalla.

Antoninus Pius.

dékozza meg (40 kr.), a képviselőtestületet és gyermekeiket megvendégeli s fejenként 20 sesterciussal tiszteli meg (2 frt). Üzleti összekötései később Dácziaába hozzák, s Apulumban telepszik meg, és a város azonnal megválasztja képviselőtébe, és patronusának. Új hazájában megmarad üzletembernek: kibérli az állami uradalmakat, — s két jószágigazgatót tart, — Dadest és Filetust, a kik fölrataikban megemlékeznek gazdájuk családi viszonyairól is.

P. Aelius Marcellus nőtlen, vagy legalább gyermektelen volt, mert testvéreinek gyermekeit: P. Aelius Julianusnak leányát Marcellát, s P. Aelius Antipaternek fiát, Marcellust, örökösivé teszi. Nagy vagyonából részesedvén testvérei is, fölvétnek mindketten a lovagrendbe, s tekintélyes polgári állásokat töltenek be, bár P. Aelius Antipater a katonaságban nem tudta többre vinni közlegénységénél.

Családjukat még az Antoninusok (138-tól) korában alapították, s P. Aelius Marcellus valószínűleg Marcus Aurelius vagy Commodus idejében hagyja oda a katonaságot, míg testvére Antipater csak Sept. Severus korában.

P. Aelius Marcellus kiterjesztvén gondoskodását családjának többi tagjára is, P. Aelius Genialis fokról-fokra emelkedik s mint pontifex fejezi be közpályáját.

Az apák szerzeményeit a fiúk még szaporítván, P. Aelius Gemellus oly vagyont gyűjt, hogy tagja lesz a római tanácsnak, s mint ilyen szentel fogadalmi követ a szerencse istenasszonyának, midőn megnyitják Apulumban a költségén épült közfürdőt. P. Aelius Strenuus állami lovat kap, Augustus oltárának tartományi főpapja, Sarmizegetusa augurja, majd polgármestere stb. Kívülök még hatan szerepelnek, mindannyian a legelőkelőbb állásokban.

Az Aeliusokkal egyenlő tekintélyűek Sarmizegetusában a Cominiusok: a két fiú Comi-

nus Celernus, pontifex, római lovag és ezredes; Cominius Quintus, pontifex, becsülő polgármester, valamelyik császárnak a polgármesterségben helyettese, az ácsok czéhének pártfogója stb. hugaik Cominia Sperata és Cecilia. — A Januariusok, kiknek három nemzedékét ismerjük: Q. Januarius Rufus Tavius, — gyermekei: Q. Januarius Zosimus és Januaria Candida; unokája Q. Januarius Agathangelus. A Herenniusok közül Herennius Gemellinus nagyságos úr és pénzügyigazgató; — három fia van: Herennius Urso, H. Gemellinus és H. Sup. Saturninus; a Vareniusok: Varenius Probus polgármesterjelölt, majd becsülőpolgármester, — a fia V. Pudens állami lovat kap, flamen, s valamelyik segédcapat parancsnoka; az Antoninusok, kik közül M. Ant. Valentinus római lovag, s Augustus oltárának tartományi papja. Az Axiusok, Q. Axius Aelianus pénzügyigazgató, nagyságos úr, s a kormányzót kétszer helyettesíti a fia Axius Aelianus; végül a keleti nevét görögösített P. Aelius Theimes, Sarmizegetusa polgármestere, a ki őseinek nemzetiségét megőrizte még a messze nyugoton is, hazai isteneinek épített templomot, s melléje ingyenes közonyhát; leányát Zabdibol-nak nevezte (= Is-ten adta) el.

E nagy családok összetartásukkal nagy befolyást gyakorolhattak a tartományra, s hogy ezt megtarthassák, sőt szaporítsák, össze is

rokonodnak : a Cominiusok anyja Aelius leány : Aelia Adiuta; Herennius Gemellinus neje Aelia Saturnina; Q. Axius Aelianusé Aelia Romana; Varenius Probus neje Cominius leány Celernus és Quintus testvére stb.

A rómaiak társadalmi élete sokkal élénkebb, mozgalmasabb, és lármásabb volt, mint a mienk, s nem oly szétágazó, és legnagyobb része a piacon zajlott le. A piac főhelye minden városnak; itt emelkednek a középületek fényes csarnokaikkal, oszlopos tornácok fogják be az egész teret, hogy a zord idő ne akadályozza meg a polgárokat napi teendőiknek eligazításában, vagy az idő agyonütésében.

Ez oszlopcsarnokokban értesült a közönség a legújabb hírekről, utazók, kereskedők, úgynökök és hivatalos küldöttek, a futárok közvetítésével. De az ilyen érkezők sohasem hozván föltétlenül hiteles híreket, legmohóbban - hivatalos póstát várták, mely a császári kormány rendeleteit s intézkedéseit hozta, s a hivatalos csomagok mellett számtalan magánlevelet, vagy legalább értesítést és az «Acta diurna»-t (= napi események) a birodalom hivatalos közlönyeit. Ebben tudósították a nagy közönséget a legújabb eseményekről, rövid, minden magyarázatra és tóditásra alkalmas alakban, a keletről özönnel érkező mindenféle kalandos hírről, Róma pletykáiról, a circus idegrázó látványosságairól. S a közönség hitt, élvezett és kapkodta a híreket, kiki saját vér-

mérsékletének és belátásának megfelelően bírálva azokat. És így, messze Itáliától, messze a császári udvar kémjeitől még politikai viták is támadhattak, bár céltalanul, mert a római polgárok nem avatkozhatnak bele többé a birodalom dolgaiba.

Így a közérdeklődésnek a városi ügyek felé kellett fordulnia, s ezeknek legfelsőbb foruma a képviselőtestület gyűlése. A város dolgain kívül az igazságszolgáltatás okozott legtöbb izgalmat és száz boszuságot az esküdteknek, és ezereket az akkor is jól fizetett ügyvédeknek. A helyi ügyek iránt való érdeklődés az erős és becsületes kormányok alatt sok jó gyümölcsöt termett, s egyik-másik császár meg is követeli az érdeklődést, s udvaruk legjobbjait küldik a tartományokba, mint Septimius Severus az öcscsét, Getát, míg máskor mindenki elfordult a nyilvánosságtól, midőn rosszul választott, vagy épen személyi s aljas szolgálatok fejében mindenféle jöttment kezébe került a helytartóság, mint Macrinus idejében, a ki Caracalla gyilkosainak egyikét, a rabszolgaságból és borbélyaságból consulságra emelkedett csalót, Marcius Agrippát teszi helytartóvá.

Ilyenkor csak a magán élet, s a magán ügyekkel való foglalkozás adhatott élvezetet és időtöltést.

A római családapa a nap legnagyobb részét övéitől elkülönítve töltötte el. Ha nagy úr volt,

a harmadik kakasszóra bebocsátották a pártfogoltakat (cliens), s a gazda, vagyonának, tekintélyének vagy kedélyállapotának megfelelően fogadta az ingyenélő népet. Utánuk az ügyvivők, a gazdasági tisztviselők, a házmester, a mesterekberek vették a gazda rendeleteit. Ezzel érkezett a képviselőtestületbe vagy a törvényszékre menetel ideje, s a nagy úr magára ölté fehér köpenyét s megindult a piacra.

Közben a ház udvara is megélénkült, a háziasszony is hozzá lát teendőihez. Ő legelőször cselédjeit és rabszolgáit fogadja. Kiadja utasításait a napra, a napi beszerzésekre, s megállapítja az étlapot. Közben a gyermekek is ébrednek, s mire behozzák a reggelit, készen vannak mindnyájan. Ezután megkezdődnek a villásreggeli előkészületei. Ha a házigazda foglalatossága olyan, hogy otthon tölti az egész napot, úgy ő is részt vesz benne, különben csak az iskolából éhesen érkezett gyermekek, s a háziasszony övéivel. A sajátképi ebéd estefelé van, s erre megérkezik már a gazda is, bevégezvén teendőit a piacon, s megfordult már a fürdőben is, mire megterítették.

A nap hátralevő részét rendszeren együtt tölti a család a gyermekekkel, kiknek neveléséről a jó szülők kellően gondoskodnak, s ebben segítségükre vannak a nyilvános iskolák is.

A fiúk 15—16 éves korukban teszik le gyermekruhájukat, s ekkor az eddig nyakuk-

ban függött taliznánt fölajánlják az isteneknek. A szegények azután két kezükkel keresik meg kenyyerüket; a gazdagok pedig valamely jogtudós vagy ügyvéd irodájába lépnek be, gyakorlati tanfolyamra, vagy épen a helytartó fogadja magához őket, hogy elsajátítsák a gyakorlati kormányzás titkait.

Hasonló gonddal nevelték a leányokat is, 15—16 éves korukig, míg eladókká lettek.

Az utcák élete már hajnal előtt kezdődik. Legelsők a cliensek, a kik külvárosi apró fészkeikből megindulnak pártfogóik házai felé, mielőtt még szürkülne. Hajnalban nyílnak meg az üzletek is, a mesteremberek apró boltjai, és teljes lesz az utcai zaj, midőn a kikiáltók a polgármesterek vagy a képviselőtestület határozatait közzéteszik, midőn a kengyelfutók czifra öltözetben, kezükben pattogó ostor, nagy lármával szólítanak mindenkit kitérésre a fényes kísérettel járó nagy úr vagy úrasszony előtt. Emitt lakodalmi menet indul meg, ott temetés, néha oly pompával, hogy diadalmenetnek is beillenék. Máskor az utczaszögleten, csavargó szónok állítja föl székét s lehetőleg lármás hangon szólítja föl a közönséget, itt vagy ott tartandó előadásának meghallgatására; vagy bűvészek, szemfényvesztők, tornászok stb. kötik le a járó-keleők figyelmét.

Az utcai élet rendkívül érdekes és tarka lehetett, sokkal mozgalmasabb mint újkori városainké, mert a római, hacsak nem aka-

dályozták az idők viszontagságai, jóformán mindent az utcán végzett. Az iskolákat boltokban helyezték el, s a mesterek, legtöbbször kiérdemült, írástudó katonák, nagy zajjal és lármával tanították a latin vagy görög abc-re, a tudományok elemeire a gyermekeket, s ha valamelyik figyelmetlen volt, vagy csinyt követett el, úgy az utcán, a közönség szemeláttára büntették meg.

Az utcák tehát hasonlíthatatlanul élénkebbek, mint a mi kis városainkéi, és érdekes látvány lehetett a magába vonult szemlélőre a tarka mozgalom. A fehér tógát viselő római, a mindig csinos és szellemes görögök, s mellettük a világ minden nemzetségeinek fiai, részben mint katonák, a segédszázadok változatos egyenruháiban, részben mint letelepedettek, mert a birodalom polgárai egyformán otthon vannak a ködös Britanniában, mint a perzsa öbölnek a római főhatóságot elismert nagy kereskedő városaiban.

Az ünnepnapok képe talán még tarkább, még mozgalmasabb, mikor fényes, vallásos körmenetek kötik le a tömeg figyelmét, ragyogó játékok, melyeket a helytartó, vagy egyesek bőkezűsége adnak a közönség ingyenes mulattatására. Ilyenkor a törvényszék és tanácsház üresek, csöndesek, a boltok, üzletek zárva maradnak, s a ki csak teheti, siet az utcára, hogy mit se mulasztson el a látnivalókból.

Az úri nép társas összejöveteleinek központja a helytartó palotája volt, s az egyes gazdag emberek házai, mint Sarmizegetusában a Cominiusoké, Apulumban az Aeliusoké, kik alighanem sokszor versenyre keltek a kormányzók s parancsnokló tábornokok fényes ünnepeivel.

A nyári, forró időszakot, mely a szűken épített római városban sokszor tűrhetetlen lehetett, az előkelő világ s a módosabbak fürdőkön töltötték, melyek közül Dáciiában a germisarai (Al-Gyógy), hydatai (Kis-Kalán) és ad mediam-i (Mehadia) voltak a legkeresettebbek.

A szegény emberek Dáciiában is, mint mindenhol a világon, úgy töltötték napjaikat, a hogy lehetett: munkában görnyedve, vagy a kis kocsmákban verve el az utolsó fillért is, mely zsebükben alkalmatlankodott.

Ipar, kereskedelem.

Tartományunk ipara a legszükségesebbek fődözésére szorítkozván, nem volt, de nem is lehetett kifejlődve. Csak azon ágak virágzanak, melyek a behozatalból már természetüknél fogva kizárt árukat termelnek, tehát első sorban a kőfaragás, fazekasság s vele együtt a téglavetés. Kőfaragó nélkül nem élhettek meg még a legkisebb faluban sem, mert ki véste

volna meg akkor a kis és nagy eseményeket hirdető föliratokat, melyek oly általánosan el voltak terjedve, melyek közkeletűek lévén keleten mint nyugaton, szinte a hírlapok helyét pótolják és szoros összefüggésben állanak a közélettel annyira, hogy az illetékes körök szükségesnek látták külön törvénnyel szabályozni a gyakorlatot, divatot, mely néha túlcsapott minden határon, mélyen sértve a tisztességet és akárhányszor az állam érdekeit is. Közkeletűek tartományunkban is, és nélkülök alig tudnók elképzelni, hogy miképen éltek a délkeleti Felföld hegyei közt és völgyeiben a rómaiak, s a betelepített nép. A kőfaragók mestersége virágzó és jövedelmező volt tehát, s míg más mesterember egy se örököltette meg nevét, kőfaragót ismerünk Micciából (Veczel): Moccius Lucius, s Ad Aquas-ban (= Hydata; Kis-Kalán) Diogenest, és miként a dévai múzeumban őrzött czégtáblája bizonyítja, kiváló mesterember volt: egy ismeretlen helyen talált föliraton P. Julius a hegyi szellemeknek áldoz; Apulumban Jupiternek tett fogadalmukat P. Act. Celsidius és Julianus legényeikkel együtt váltják be.

A kőfaragás mellett általános lévén a föliratos köveknek domborművekkel való díszítése, kifejlődik az a szobrászat, a mely még mesterség, melynek formáiban nincsen semmi szépség, kerekdedség, a mely inkább jelez, mint ábrázol, valóságos képesírás, melyet a

megrendelő kívánságához alkalmazkodva végez el a megbízott iparos. Ilyen kövünk eltekintve a dévai múzeumnak tömérdek Aesculap és

Aesculap és Hygieia. (Tordai lelet.)

Hygieia, Liber Pater és Libera domborművétől s Mithra emlékéértől, egész sereg maradt fenn, és egyik-másik kőfaragónak még erős képzelőtehetségét is méltányolhatjuk, ha nem táplá-

lunk túlságos igényeket. Így a Liber Paternek szentelt potaissai (Torda) táblán párduczot látnunk, melynek lábai előtt tört oszlop fekszik; a marosujvári táblára valóságos csöndéletet véstek: szőlőfürtökkel körülfont lantot; Secundus oda vésette fölirata fölé egész családját, önmagát, nejét s négy apró gyermekét; egy veterán megörökíti egész élettörténetét: vitéz lovas volt, s e miatt lovon lándzsával kezében ábrázoltatja magát, a mint megöli gyalog ellenfelét; később házat, telket kapott, s a dombormű szerint maga szántogat két ökrével, kis fia pedig a barázdák közt játszadozik; alább őt magát és vele kézenfogva nejét jeleltette meg a művész.

A régi Dácia területén virágzó muzeumoknak majdnem mindegyikében találunk korinthusi oszlopfejeket, melyek becsületére válnak mesterüknek. Vannak mozaikrakók is, bár ezek alighanem Itáliából kerültek ide, s ha a rettenetesen szétdúlt Sarmizegetusában három ilyen emlék kerülhetett elő,* úgy kétségtelenül általános volt a szobáknak, termeknek rakott munkával való padolása. A falakat a gazdagabbak díszes márványlapokkal fődtek be vagy kifestették legtöbbször az általánosan kedvelt pompeii pirosra; de divatos a többi rikító szín is. A dévai muzeum vakolatgyűjteménye érdekes világot vet az akkori ízlésre, s Me-

* Az istennők Paris előtt.

strius Martinus festőmester Apulumban kétségtelenül mindent elkövetett, hogy megrendelői követelményeinek eleget tegyen. A nyilvános épületek előcsarnokaiban is kedvelik a

Az istennők Paris előtt. (Sarmizegetusában kiásott mozaik.)

festést, s Claudius Januarius, a tőle épített oszlopos tornácot falfestményekkel ékesített.

Vannak szoborműveink is, melyek bőven bizonyítják, hogy iparosaink már meg tudják közelíteni a művészetet. A lugosi püspökség

birtokában levő kúttigurának festőileg rendezett leple ügyes kezű mestert dicsér; a finom kivitelű női balláb, a dévai muzeumnak egyik legfőbb díszé; hasonlóan a sokáig Flórának nevezett képszoboron a leplet elég jól ránczolta a mester, a tagok arányosak; az Apulumból származott s az életnagyságot messze meghaladó császárszobor határozottan tehetséges ember munkája; a Magyar Hegyen talált s Jupitert és Junót közös trónon ábrázoló istenszobrok mesterének minden igyekezete megtört a durva anyagon; épúgy a kolozsvári muzeumban levő darabon is, de annál pontosabb a kivitelben, s közkatonájának felszerelése ellen a szolgálati szabályokhoz teljes merevséggel ragaszkodó centurio sem tehetne kifogást.

Nagyobb városaink elég fényesek, van sok köz- és fényes magánépületünk is; s így kellően kifejlődhetett tehát az építő ipar és minden vele járó mesterség. Tégláégető kemence van minden városban és Sarmizegetusa, Apulum, meg Potaissa élénk üzemű gyárainak termékei bátran mérközhetnek az állam és katonai telepek tégláival. Az ácsok is számos czéhet alakítottak.

A finom ruhaneműeket idegenből hozzák, de a közönséges szöveteket házilag állítják elő, vagy pedig a takácsok készítik. Hasonlóan, a finom edények nem készültek itthon, csak a mindennapi használatra szánt tárgyak, konyha-

edények, korsók, közönséges tányérok, agyag-lámpák stb.

A muzeumokban őrzött tárgyak jó mesteremberek kezeiből kerültek, s az iparosok erős, tartós anyagból dolgoznak, de műérzék nélkül, és e miatt termékeik kezdetlegeseek, ízléstelenek. A dévai muzeumnak nyers cserépből készült fogadalmi szobrocskái valóságos szörnyetegek, melyeknek följánlását csakis a tanúsított jóakarat menti ki.

Valódi műipar még nem volt, s behozott czikkek ama finom bronz kerekék, melyeket a budapesti nemzeti muzeumban helyeztek el, a kolozsvári és temesvári muzeumok ezüst és bronz tárgyai, a dévai muzeum bronzból öntött Mars feje, Herculese, Dianája, a gyulafehérvárinak ezüst lapocskái, a nagyszebeni pajzsdudor stb.

A közönséges aranyművességet nagy előszeretettel űzvén a legkezdetlegesebb népek is, otthonos ez mindenhol, de nem emelkedik művészetté. Az arany és ezüst ékszerek, melyeknek elég csinos példányaikat láthatjuk az említett muzeumokban, itthon készülhettek tehát, de a gyűrű-, mellű- és karpereczkövecskék már idegen mesterek művei.

A kereskedelem, bár nagy adók terhelték, sokkal fejlettebb mint az ipar, s épúgy, mint ez részben idegenek, különösen görögök és syrek kezében van, s a két Aurelius, Alexander és Flavius nyiltan bevallják, szemita vol-

tukat, mikor Jupiter Dolichenusnak tett fogadalmukat beváltják. A kereskedelem székhelyei a tartomány nagy városai, s ezekben a főutczákon, a vásártéren a legelőkelőbb emberek rendezik be boltjaikat, római szokás szerint, mikor az idő engedi, áruiknak felét, háromnegyed részét az utczára rakva, mert így a járókelőknek könnyebben a szemébe ötlik minden venni való; a sarkokon apró árusátrak állanak; a mellékutczákban telepednek meg a szegény iparosok, kik két kezük munkájával keresik kenyerüket. A kis boltokat másod, harmad rangú áruikért vagy pedig ócskaságaik miatt a szegény, egyszerű nép keresi föl, míg a jómódúak és gazdagok, a főutczákon és vásártereken fedezik szükségleteiket. Itt van kiállítva a színe-java mindennek, itt van a rabszolgavásár is, mely az ókorban a legjövedelmezőbb, bár nagy kockázatokkal járó üzletek közé tartozott, s divatos volt a birodalomnak egész területén.

A rabszolgákat állványokon helyezték el, lehetőleg olyan öltözetben, hogy testi tulajdonságaik: a nők szépsége és üdesége, a férfiaknak izomereje lehetőleg kitűnjék. Nyakukon kicsi falapocska volt, nevük, életkoruk, képességeik, tulajdonságaik stb. lerásával; a tengerentúliaknak alsó lábszárait fehérre festették, hogy a közönség azonnal fölismerje őket. Áruk és értékük, a tulajdonságaik, életkoruk, erejük, szépségük, képességeik stb. szerint

változott. A tudományosan képzett rabszolgáért néha 100,000 sesterciust (10,000 frt) is elkért, s néha kapott is az élelmes tulajdonos. A legnagyobb árakat természetesen Rómában fizették, mert oda vitték az elsőrendű árút, míg vidékre csak másodrendűek kerülnek, a tartományok vagyoni állapota szerint, vagy pedig csak helyi árúkkal kereskednek. Az Alburnus-Maior (Vöröspatak) szomszédságában feküdt Karto faluban, Bato leányát, a hat éves Passiát 205 denárért (82 frt) veszi meg Dasius, Verzotól oly föltétellel, hogy a gyermek egészséges, nem lop, nem szökevény és csavargó. A táborvároshól, melyből Apulum fejlődött, két ily rabszolgavásár emléke, illetőleg oklevele maradt fenn: Dasius Breucus, Bellicus Alexandertől 600 denárért (240 frt) veszi meg a görög fiúcskát, Apalaustust, s szintén kiköti, hogy a gyermek ne legyen csavargó stb. Claudius Julianus, a XIII-ik légiónak közlegénye, a krétai származású Theodote nevű asszonyt 420 denárért (168 frt) váltotta magához.

A pénzforgalom, miként a vásárlások bizonyítják, meglehetősen élénk lehetett, de a készpénz mégis nagyon drága, míg az ingatlanok meglehetősen olcsók. S ez a pénz, vagy jobban a nagy tőkék hiányának, avagy félénkségének tulajdonítandó.

Kereskedőink a behozott czikkeket lehetőleg az eredeti forráshól szerzik be, így Salonából,

honnan valószínűleg bort hoztak; Aelius Arrius Alexander pedig Lemnosig terjeszti ki összeköttetéseit, személyesen végezvén ügyeit a szép szigeten.

Bányászat; a bányászok élete.

A bányák legnagyobb részt az állam birtokában vannak majdnem minden tartományban, de főként Dácziaiban, melynek gazdag jövedelmeire a hódítás után azonnal rávetette kezeit a kincstár, úgy, hogy alig van magánbánya, s ha van is, oly csekély értékűek, hogy alig érdemelnek figyelmet.

Dácziaiban a rómaiak követ, vasat, nemes fémeket és sót fejtettek.

Legkiválóbb kőbányáik a Sarmizegetusa közelében levő bisztravölgyi fehér márvány, a dévai trachit, az aranyi (Petris) augit-andesit, s a tordaiak a hasadék nyílásában.

Vasat fejtett a XIII-ik legió legénysége Gyaláron, Hunyadvármegyében.

Sót Maros-Ujváron termeltek.

Legterjedelmesebb a nemesfém-bányászatuk, mely a következő érczvidékekre oszlik:

1. A kishányai (bojczai) csoport.
2. A kőrösbányai „ „
3. A fericsel-magurai és magyarhegyi bányák.
4. A nagy-almási bányászat.

5. A korábbi bányászat.
6. A vöröspataki bányavidék.
7. Az offenbányai csoport.
8. Az ércpataki bányák.

Bányavidékünk közigazgatás tekintetében eleintén az «aranybányák fölügyelőjének» hatósága alá tartozott, de utóbb szakember kezére bízzák, s ez Ampelumban székel, mint a tartományi pénzügyigazgatótól teljesen független tisztviselő. E miatt emeli Septimius Severus Ampelumot (Zalatna) városi rangra, de a nélkül, hogy megadta volna a teljes önkormányzatot, s előljárójuk nem polgármester, csak egyszerű bíró. De képviselőtestületük van mégis. Volt tehát községi élet, bár szűk-körű, kicsinyes dolgokon fordult meg, mert csekély és kis igényű volt a népesség, mely a városnak nevezett falut lakta. Aprólékos viszonyaik hasonlóak a mi falvainkéhoz, melyekben ritkán látnak nagy urat, nagy pénzt, nagy dolgot.

Legnagyobb urak kétségtelenül a kincstár tisztviselői, kik a bányaság ügyeit intézték, s a katonatiszt, legfőbb százados, ki a biztonsági szolgálatra kirendelt csapat parancsnoka, s a ki rendesen büntető bíró is a kincstár bányamunkásainak bűnügyeiben.

A lakosság anyagi viszonyai kicsinyesek, szűk keretűek, s az egyesek ingó és ingatlan vagyona elenyészően csekély, alig néhány száz denár (= 1 d. 40 kr.). A hérbe adott s ismert

bányák közül a legnagyobb évi 440 denárt, tehát 56 forintot jövedelmezett, a mi, 10%-al tőkésítve a hozamot, 1400 denárnak, vagy 560 frt értéknek felel meg; a második csak 105 denárt hajt tulajdonosának, értéke tehát 1050 denár, 420 frt; a harmadik 70 denár évi nyereséggel, mindössze 700 denárt, azaz 280 frtot ér. S e viszonyok azóta alig változtak meg. Vöröspatakon az egykori Alburnus Maiorban, husz munkást foglalkoztató bányából a tulajdonos havonként öt tonna (= 50 mm.) zúzárczet kap, mert csak három napon dolgoznak komolyan. Az ércz értéke a próbának megfelelően tonnánként 3—5 frt lévén, a tiszta bevétel havonként 5—15 frt, a mi évenként 60—180 frtot tesz. A bánya értéke tehát 600—1800 frt. A hozam azonban rendkívül ingatag lévén, inkább a kisebb összeget kell vennünk, s ez esetben megkaptuk az 1400 denár = 560 frt. értékű bányát. Ennek se lehetett tehát több munkása.

Az ingatlanok kicsinyek, s értéktelenek is. Anduenna Batonis 300 denárért vette meg Veturius Valens házának felét, s az eladó még az adót is kilizette az általános becslésig. A ház értéke tehát 600 frt, s mégis két fél, azaz legalább két család lakik benne.

Az élelmi szerek szintén drágák. A markomann háborúkat közvetlenül megelőzőtt évek valamelyikében ápril 30-án Alburnus Maiorban egy bárány 3 denár s $2\frac{1}{2}$ sestercius =

1 frt 45 kr.; egy malacz 5 denár = 2 frt; egy liter bor 7 sestercius = 70 kr.; egy liter eczet 1 denár = 40 kr. Akkor, midőn a pénz értéke a maihoz képest sokszorosan nagyobb!

A pénz tehát nagyon drága, mert kicsiny tőkék forognak, s ezek is egy-két ember kezében tömörülnek. A legkiválóbb pénzember Julius Alexander, a ki korábban Sarmizegetusában állami építkezéseket vállalt, s téglagyárat alapított. Ez üzletek lebonyolítása után, hogy pénzét jobban értékesítse, a bányavidékre költözik, s Alburnus Maior, Deusara stb. bányamunkásainak és bányászainak adogat kötelezvényre, borsos 365% kamattal kölcsönöket. Így vett tőle Anduenna Batonis 140 denárt 162 június 20-án naponként 1% kamatra. Carus fia 162 október 20-án 60 denárt 30 napra, ugyancsak napi 1%-ra.

Jó kelete van a zálogkölcsonüzletnek is, e miatt Alexanderünk Deusarában Cassius Frontinus Palumbusszal közös üzletet alapít, s az érdektársak negyed évre szerződnek, tél idején, tehát a mikor a szegény bányászok között legnagyobb a szükség, s mindössze 767 denárral (306 frt 80 kr.) kezdik az üzletet. Szerződésüket később meghosszabbították s Lossa nevű új társat vesznek be 50 denárral (20 frt). Az első elszámolás úgy látszik jól ütött ki. E pénzes emberek valóságos pióczái lehettek a szegényeknek.

Kezeik közül csak a társulás menthetvén

meg őket, egyesületeket alakítanak a bányászok anyagi érdekeik védelmére. Ilyenek lehettek Ampelumban a Herculiani és Cervae vallási társulat; ugyanitt a szabadonbocsátott munkások, a császári rabszolgák, s az aranymosók közös föliratot ajánlanak Lucius Verus nevének, föltételezhetjük tehát, hogy volt közöttük valami érdekközösség, talán a mi bányamunkás társulatainkéhoz hasonló. Lehet, hogy megvolt a gyámpénztáruk is, ép úgy mint a mostaniaknak. Germizaraban (collegium aurarium =) az aranymosók egyesületet alapítanak, kétségtelenül szövetkezeti alapon. Alburnus Maiorban volt temetkező egyesület is, miként a föloszlásáról fölvett, s fönmaradt jegyzőkönyvből értesülünk.

A szegény bányász sorsa tehát nem volt irigylésre méltó. Sokat, végtelenül sokat szenvedhettek, míg a halál Génusza megkönyörülve rajtuk, kivette fáradt, elernyedte kezükből a csákányt, kapát, hogy nyugalomra térhesenek.

Temetőik közül kettőt — a Korábián — megmentett a véletlen. Téglás Gábor a következőket írja e szomorú helyekről.

A sírok két, egymástól jókora távolságban fekvő csoportot képeznek a határkeresztről elnevezett botesi hegyháton, és a Karábiának Szlevesoja nevű déli lejtőjén. Amott nyolcz, hat-tizenkét sírdombot számláló sort különböztetünk meg. Hatvan-hetven sírdomb állhatott

tehát e helyen ; csakhogy a hantokat a marhacsapások és ösvények, néhol a fölismerhetetlenségig ellapították.

A Szlevesoja sírmezeje hegymentére szélesedő sorokat mutat, bár itt a sírdombok elhelyezését, s a sorok terjedelmét sokkal több akadály zavarta, mint a botesi hegyháton. Szembeötlő mindkét sírmezőn a nap járásához való alkalmazkodás, s főleg a kelő nap sugarraira való tekintet. Mihelyt a hegylejtés elhajlik a verőfénytől, a sírdombok is véget érnek, s azon munkások, kik a Karábia északi oldalán a mai Vulkoj bánya körül dolgoztak, s az oda épített kunyhókban szenvedtek ki, azokat a botesi tetőn helyezték nyugalomra, a Karábia déli oldalának munkásait pedig a bányák alatt temették el.

A sajátképi sírgödörnek, a test nagyságának megfelelő méretekben készített ürege, a köves talajban, alig mélyed fél méternyire. A kiszenvedett bányászokat itt égették el, s az olajjal élesztett tűz ereje még a kemény csontrészeket is elhamvasztotta, úgyhogy a fogak, sőt a végtagok csontjai se maradtak meg. Ez erős tűznek esett áldozatul a sírokba helyezett kegyeleti tárgyak legnagyobb része is. Megviselte az égetés a fémeket is, s a vékonyabb bronzsodronyok, lemezek elolvadtak, a megmaradt érmeket, vasdarabokat stb. erős olvadási réteg fogta be. A Lukács Bélától kiásott bronz és rézérmek, épen e miatt váltak olvashatatlanokká.

Legépebben az olajos korsók, mécsek maradtak fön, de például a szövetheműek, fatárgyak, csontkészítmények mind megsemmisültek. A hullát arccal keletnek helyezték el, s a korsókat a lábfejeknél, a lámpákat a fej és kezek körül találták meg. Gyermezsír egy sem került elő, de női igen, sőt a női sírokban nyomai vannak még az ékszereknek is, sőt még faragott és fölírtos emlékekkel is megjelölték.

Elégetés után magas dombot hánytak a sír fölé, melyeknek közepe horpadással jelzi a hulla helyét. A hantok csekély távolságban sorakoznak egymás mellé, s az épebbek magassága a métert most is meghaladja. Kerületük átlag hat méter, de vannak nagyobbak is. A szegényebbek nem tettek kedveseik mellé kegyeleti tárgyakat, emlékekkel se jelölték nyugvóhelyüket, csak egyszerűen súlyos kődarabokkal rakták körül. A vagyonosabbak fakoporsókba helyezték halottjaikat, mert sírjaikban sok, erős vasszeg maradt meg, s a könyvtartó üvegcséken, üveggyöngyökön, üveg és cseréptárgyakon kívül, vaspánttal diszített szekrénykéket, a nőknél fibulákat, egyes írástudóknál pedig vas íróvesszőket helyeztek el. De a művelődéstörténetileg legértékesebb tárgyak, így a viasztáblák mind elpusztultak, s a fényűzési cikkek közül, csak a Lukács Béla birtokába került, bár szintén szétrepedt, s erős égési nyomokat viselő bronztükrö maradt fön. Fé-

nyét arzén bevonat adja meg, s kiállítása azonos a Brundisiumból szétküldött gyári árukéval. Téglás Gábor leleteiből, a római jellegű dajkatűt, három, vasból készült íróvesszőt, több dobozpántot, s a bélyeges lámpát kell kiemelnünk. A finomabb tárgyak behozott cikkek, s vándorló kalmároktól származnak, a vastárgyak pedig valószínűleg Ampelumból kerültek a kovács és lakatos műhelyekből. Föltűnő, hogy a leghasználtabb műszerekből, a vésőkből s kalapácsokból egyetlen-egy sem került elő: ezektől a gyásznak keserveiben sem váltak meg. A vastermelésnek akkori kezdetleges módja bizonyára nagyon hozzájárult a vasárúk értékének neveléséhez.

A házi ipar termékeiből a szöveteket, fakészítményeket, a megégetés fölismerhetetlenül elhamvasztotta; csupán a fazekas készítmények maradtak fenn. A korsók tehát helyi termékek, s formáikban meglepő a római minták utánzása. Az egészen piros és jól kiégetett korsófélek, a lámpákkal, csészékkel, tálcákkal együtt kétségtelenül behozott cikkek.

A temetőben nyugalomra helyezettek műveltségi fokának megítélésére nagyon kevés adatunk van.

Az előkerült íróvesszők bizonyítják, hogy volt közöttük írástudó is, és a síremlékek föliratai tanúsítják, hogy használták a latin nyelvet, s római szokások szerint éltek. Kedélyvilágukat a temetkezés módjából ítélni lehet.

meg, mert a halott arcának keletre irányítása, a föltámadásban és a síron túli életben való hitről tanuskodik. Erre utalnak az olajos korsók, bányamécsek, s a síroknak csekély ékszerkészlete is. Az elhunytak iránt való kegyelet nagyon ki volt fejlődve, miként a sírok megővésére irányult szerető gondosság kellően bizonyítja.

A sírok koráról csak annyit mondhatunk, hogy azoknak római volta felül áll minden kétségen; de azt már nem határozhatjuk meg, hogy a markomann háborúkat megelőző vagy követő időkből származnak-e. E rettenetes pusztulás kétségtelenül megviselte a bányaművelést is, — de meg nem semmisíthette, mert Ampelum képviselőtestülete, még 200-ban hódol Septimius Severusnak, — kinek érmei sűrűn előfordulnak az egész aranyvidéken. Avagy képzelhető-e Dácia főnmaradása a markomann háborúk után még hetvenöt esztendeig, ha nincsen arany- és sóbányászat? S a birodalom biztosságának szempontjából nem lett volna-e célszerűbb, ha Septimius Severus, az Alduna vonalán hagyja az aranybányavidék éjszaki határőrségeül rendelt legio V Macedonicát (V-ik macedon légio). És ha tisztán katonai szempontból hódítják meg Dáciát, úgy az Alföld elfoglalása nélkül csak félmunkát végeztek volna, s hogy a síkság meghódítására még csak kísérletet se tettek, legvilágosabb bizonyítéka annak,

hogy Dáciaára főként ércz- és sógazdagsága miatt tették reá kezüket, mitsem törődve a tartomány központon kívüli fekvésével s azzal, hogy a megszálló csapatok, és megtelepült lakosság állandóan két tűz között vannak. S e végzetes hibát többé nem lehetett helyre-
 ütni. Hasztalan kísérli meg Septimius Severus

Attila kincse. (Nagy-szent-miklósi lelet.)

az V-ik légió hatalmas erejének a Szamos-völgybe való ékelésével az Érczhegységet napról-napra jobban fenyegető veszedelem elhárítását: a népvándorlás nagy viharának kitörésekor az ismeretlen tömegek elárasztják bányavidékünket is, a római műveltséget megsemmisítik, s a letelepült barbárok megteremtik azt az ötvös ipart, mely izlés helyett a nemes fém

tömegével hivalkodik, a melynek legérdekesebb emlékei a szilágysomlyói lelet, a nagy-szent-miklósi Attila-kincs, s a régi dácziai területen Romániában talált pietroszai aranyhalmaz.

Dácia helyőrsége.

Marcus Ulpius Traianus a második dák háborúra legalább hét légiót mozgósított, melyek közül Decebal és népének teljes leveretése után a I Italica; I Minervia és IV Flavia Fidelis azonnal elvonulnak, míg a többi négy: a I Adiutrix, a V Macedonica, VII Claudia és XIII Gemina itt marad tartományunkban, hogy teljesen elfojtsák az ellenállást, és segítségére legyenek Trajánusnak, majd helytartójának a szervezés nagy munkájában.

A legió VII Claudia tevékeny részt vesz Porolissum (Mojgrád) védőműveinek megépítésében, s téglái a terjedelmes és fontos várnak legrégibb emlékei közé tartoznak. A munka befejezte után visszatér moesia főhadiszállására, s többé nem találjuk meg nyomait Dácia katonai régiségei közt.

A munka oroszlánrésze a I Adiutrix, V Macedonica és XIII Geminat terheli tehát, melyek, különösen az utolsó fáradhatatlan buzgalommal dolgozván, tartományunknak alig van egyetlen, katonailag fontos pontja, hol a legionáriusok keze nyomát meg ne találhnók.

Az I Adiutrix vesz részt a tartomány hadi központjának, az apulumi tábornak a megépítésében, és csapatai egy-két évig a XIII Geminával együtt látják el a helyőrségi szolgálatot. A legio V Macedonica nyugaton jutván ki része, 440-ben D. Terentius Scaurianus helytartósága alatt megalapítja a fővárost, s ez kétségtelenül a tartomány teljes megbékélését is jelentvén, a I. Adiutrix és a V. Macedonica visszatérnek főhadiszállásaikra, amaz Brigetioba (Ó-Szőny), emez Troesmisbe (Iglitza).

Az egyedül maradt XIII Gemina főtömege Apulumban telepedvén le, a vidéket kisebb osztályai és segédcapatai szállják meg. Utóbbiak létszáma a 440-ben kelt elbocsátó oklevél szerint 10 gyalog- és 2 lovasezred s a britanniai futárok. Az egykorú fölíratos kövek segítségével azonban még három, két gyalog s egy lovas segédcsapatot állapíthatunk meg.

Tartományunk helyőrségének létszáma tehát Traján idejében a következő:

1. A legio XIII Gemina	6000
2. Három lovasezred á 480 ember	1440
3. Tizenkét gyalogezred á 500 „	6000
4. Két gyalogezred á 1000 „	2000
5. Futárok	25
	<hr/>
	15.465 ember.

Kiknek ellátása évenként 15.5 millió denárt (6.2 millió forint) emésztett föl.

Hadrian trónralépte után le akart mondani Dáciairól, mint a hogy visszavonta légioit a messzefekvő keleti tartományokból. De utóbb megváltoztatta szándékát, sőt meglátogatta a tartományt, melynek meghódításában része volt magának is, mint hadtestparancsnoknak. Itt tartózkodása után szó sem volt többé a lemondásról, sőt kiterjesztette a tartomány határait, új várakat építtetett, s a helyőrségeket jelentékenyen megnövelte.

Antoninus Pius idejéből három katonaelbocsátó levél maradt fenn, s ezek a katonaságnak folytonos szaporítását bizonyítják.

De Septimius Severus idejében már a megszorított helyőrség sem tudja biztosítani a békét, s e miatt berendeli a leg. V. Macedoniacát segédcsapataival együtt, s Potaissát (Torda) rendeli főhad.szállásául.

Az ő és fiának Caracallanak közös uralkodása alatt állította Micia (Veczel) helyőrsége a fogadalmi követ, melyből értesülünk, hogy mennyi és mily nagy számú katonaság állomásozott a fontos, marosmenti várban:

1. Egy század legionarius	100
2. három lovas-ezred	1440
3. három 500 főnyi gyalogcsapat	1500
4. egy csapat gyalog hirnök	25
5. egy csapat lovas hirnök	30
<hr/>	
3095 ember.	

E szokatlanul nagy létszámot az aranyvidék közelsége tette szükségessé.

A hódítás végső szakában Dáciaának délnyugoti részén még egy harmadik légió is állomásoz: a IV Flavia Fidelis, a mely részt vett Traján háborúiban is.

Hogy mekkora volt a helyőrség létszáma, azt csak Traján idejéből tudjuk, mert később annyi név tolul elénk, hogy lehetetlenség megállapítanunk az egy időben szolgáló csapatokat, s azoknak fegyvernem szerint való megoszlását. A lovasság száma feltűnően nagy: huszonhárom lovasezred, melyek közül több kettős létszámú, s azonkívül néhány lovas cohors. Ezek mind a határokon állomásoznak, a mi azt bizonyítja, hogy a portyázásra szükség volt mindig.

A három légió és segédcapataik együttevége legalább 40,000 embert tettek, vagyis a birodalom egész hadseregének $\frac{1}{20}$ -ada állomásozott tartományunkban.

A tartomány története.

A Dácia meghódításával végződött háború a tartomány határain lakó népeket nem törte meg, s 108-ban Hadrián mint Pannonia helytartója elkeseredett harczokat vív az új hódítást és a Duna partjait folyton háborgató Jazygokkal. E forrongások, majd harczok

trónralépte után megint kitörvén, a császár személyesen érkezik a végekre, hogy maga intézze az előkészületeket, szervezze a veszélyeztetett pontok védelmét, melyeket egyszerre két ellenség is fenyegetett: a jazygok és szövetségeseik, a roxolánok. A harczok azonban hamarabb megindulván, hogysen a legiók fölvonulhattak volna, a császár a roxolánokat elcsábítja szövetségeseiktől, nagy összegeket fizetve, sőt még évjáradékot is ígérve királyuknak, mire a jazygokkal szembeszállhatott már Q. Marcius Turbo Fronto, a testőrhadak későbbi vezére is, kit Pannonia és Dácia legatusává nevezett ki, hogy egyszerre két oldalról támadhassa meg a féktelen lovas népet. A helytartó győzött, de a császár — miként említettem — túlságosan nagynak tartván az áldozatokat, le akart mondani Dáciáról, miként lemondott Assyriáról, Mesopotamiáról s Armeniáról, és csakis barátainak rábeszélése és emberszeretete tartotta vissza e lépéstől, nehogy a sok római polgár, kiket Traján telepített be a férfilakosságából majdnem egészen kifosztott tartomány megnépesítésére, városok alapítására és földek művelésére a világ minden részéből, a barbároknak essék áldozatul. Kormányának további évei csöndes, termékeny békében teltek el, és csak Pius idejében támadnak új mozgalmak, midőn a szabad törzsrokonaitól fölízgatott, meghódított dákok fognak fegyvert. Fölkelésük vérbe foj-

tatván, a markomann háborúk kitöréseig teljes nyugalom volt hegyeink közt s völgyeinkben.

A markomann háborúkat (167—180) a népvándorlás első hullámaintól földézett politikai, közgazdasági és társadalmi válság okozta Gallia határától egész a Duna torkolatáig. E ropant területeknek barbár lakossága, a nyomasztó körülményektől kényszerítve, egy értelemmel, egy akarattal támadja meg a birodalom tartományait, Rhætiát, Noricumot, Pannoniát, Dáctiát s a két Mœsiát.

Marcus Aurelius császár a főhadssereg vezérletét magának tartván főm, a három oldalról fenyegetett Dácia védelmét Marcus Claudius Frontóra bízta. A derék tábornok a barbár népek egész sorozatával küzd bérceink között, s ellenei közül legkiválóbbak a lacingek, burok, vandalok, viktoválok, osok, bessek, cobotok, roxolánok, bastarnok, alánok, peucinok s costobokok. E törzseket Capitolinus sorolja föl Marcus életrajzában. Aelius Lamprius a Commoduséban megemlíti még a dákokat. Fölrátalag még a karpokat lehet megállapítanunk. Frontó hadereje kezdetben alig állott arányban a lázadók tömegeivel, megérkezte előtt pedig a tartomány saját erejére utaltan épen nem tudott boldogulni, s a gazdag és virágzó országocskát a barbárok elárasztották néhány hét alatt már kora tavasszal, s a lakosság menekül a hogy tud. Alburnus Maior bányászai aranyat termő aknáikba rej-

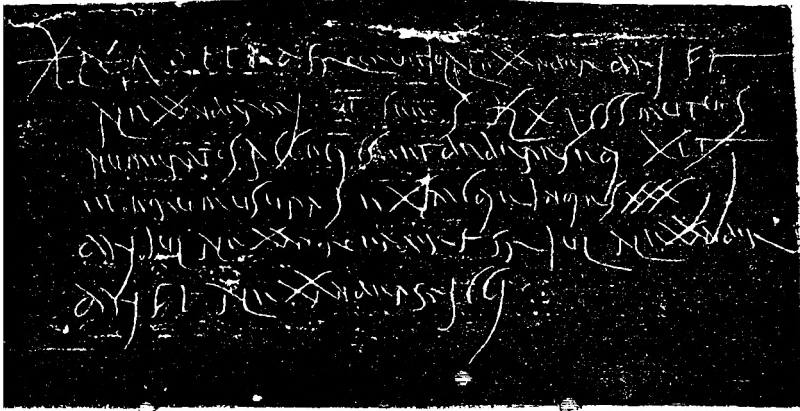
ték minden értékes holmijukat, befalazva az üregek száját. Féltek javaikat nem prédálták föl a barbárok, de ők maguk sem használhatták, élvezhették többé, mert elveszvéen vagy rabságba hurczoltatván, aknáik befalazottan maradtak másfél évezreden át. Az újkornak jutott a szerencse, hogy néhány, az idők mostohaságától érintetlenül hagyott aknában megtalálhatta e szerencsétlen nemzedéknek, valószínűleg legféltettebb kincseit, okleveleit. Ezek között legkésőbbi a Sz. Katalin-aknában épen maradt viaszos lap, 467 márczius 28-án kelt. A barbárok tehát április vagy májusban törtek be, ugyanakkor, mikor Pannoniába a nyugoti törzsek.

A harczok, a mennyire a koradatokat összevetve következtethetjük, 467-től 471 végéig, vagy 472-ig dúltak, mert a pusztulástól megmenekült Sarmizegetusa, Verus halála után (467) ajánl föliratot Marcusnak, Marcus Claudius Fronto pedig valószínűleg 470-ben viselén a consulságot, 474-ben még él, mert ekkor veszik föl fiát, a Salii Palatini, a Mars tiszteletére alapított papirend tagjai közé. — E papi testületbe pedig csak az léphetett be, kinek apja, anyja élt.

Az éjszaki és keleti törzsek voltak kétségtelenül a legelső betörők.

M. Claudius Fronto, legalább kezdetben, alig harczol sikerrel ellenük, mint nem szaporíthatja diadalkoszorújának leveleit Marcus

sem. Később jobbra fordulnak a dolgok. A karpok kiűzetvén, elvesztik foglyaikat, majd kiszorították a többieket is, de csak akkor, midőn Dácia északi részét, a bányavidéket már egészen földúlták. Némely város annyira elpusztult, hogy csak egész emberöltő után ébred új életre, mint Napaea (Kolozsvár) és

Oklevél 162-ből. (Találtatott a verespataki Szent-Katalin-tárnában.)

Potaissa (Torda), melyet Severus idejében nova coloniának — új városnak — neveznek. A földig rombolt Apulumot (Gyulafehérvár) Marcus alapítja újra, s önálló törvényhatóságú várossá emeli.

E sajnós pusztulást a birodalmi kormány lanyhasága okozta, a Hadriántól kezdett, Antoninus Piustól fönntartott és Marcustól folytatott engesztelékeny politika, mely nem volt

többé helyén, mióta teljesen átalakultak a határszéli viszonyok, melyeket, úgy látszik, kicsinyeltek, vagy nem ismertek a helytartók, épen úgy nem, mint Rómában a császár és bizalmasai. Erős és jól szervezett határvédelem, s kellő számú helyőrség biztosíthaták volna Dáctiát, természeti viszonyainál fogva könnyen, sokkal inkább, mint a birodalom bármely más tartományát. De nem törtévéen semmi, a legio XIII Gemina és segédcapatai nem tudták föltartóztatni a szörnyű áradatot.

A M. Claudius Fronto címecinek sorozatát tartalmazó föliratnak végső sorai jóformán egyetlen irott emlékei e korszaknak, melyek rövid néhány szóval festik a végtelenül szomorú helyzetet, annak rendkívül súlyos bonyodalmaít, a pusztulás legszomorúbb részét, midőn az éjszakról és keletről betört ellenségek kezét fognak a jazygokkal. M. Claudius Fronto szembeszáll velük kötelelességszerűen, s a harctéren, fegyverrel kezében, hősi halállal váltja meg az örök dicsőséget. Fölrata a germanokat és jazygokat említvén, a harctért a Körösök vagy a Szamos völgyében kell keresnünk, mert Dáctia éjszaki részein s annak mesgyéin lakván, a germánok és a jazygok kétségtelenül csak oly pontokon támadtak, hol összeköttetésbe léphettek szövetségeseikkal, ez pedig jóformán lehetetlen, ha a mai Torontál, Temes- és Krassó-Szörény vármegyéken át,

és át a Vaskapun, Hunyadvármegyébe törnek midőn még Tibiscum (Zsuppa) és Sarmizegetusa (Várhely) erősségei is útjukat állják, eltekintve az akadályoktól, melyeket maga a természet gördít, különösen e két vármegye területén, a lovasság elé; s ha ez utat kierősza-
kolják is, még akkor sincs nyert ügyük, mert a Sztrigy völgyében Ad-Aquas (K.-Kalán), a Maroséban pedig Micia (Veczel), Germizara (Gyógy), Apulum várai, szinte legyőzhetetlen akadályokat vetnek eléjük. Az egyesülés itt kivihetetlen lett volna, pedig mégis megtörtént, mindkét támadó fél együtt említetvén nagyfontosságú föliratunkon.

E küzdelmeknek 171- vagy 172-ben kellett történniök, Marcusnak a Duna jegén vívott csatáját megelőzőleg, mert lehetetlen föltételeznünk, hogy a jazygok egyszerre két háborút vívhattak volna.

M. Claudius Fronto utódja Clemens lett. Valószínűleg az ő kormánya idejében törnek be Tarbus vezérlete alatt az éjszakon lakó szabad dákok, pénzt és lakóhelyeket követelve. Az új ellenségeket a quadokkal kötött béke után meghódolt, s a gyermek, alig tizenkét éves király uralma alatt egyesült népszövetség verte ki a provinciából Marcus császártól kapott pénzsegítség fejében. Hogy letelepítették-e e jövevényeket, nem tudjuk.

Később az astingok tolnak előre Rhauis és Rhaptus vezérekkel, s szintén pénzt és

állandó lakóhelyeket kérnek. Clemens elutasítja őket, mire ezek békés érzületük bizonyítására átadják nejeiket és gyermekeiket, és valószínűleg a helytartó biztatására, a costobokokra rontottak, kikkel a rómaiaknak sok számolni valójuk volt. Teljes győzelmet aratnak, de egyúttal elégtelenség is keletkezik köztük, mert nejeik és gyermekeik visszakapása után ismét háborgatják Dáctiát. Clemens megbízáván a régi politikai gyakorlatban, ekkor a lacringokat zúdítja rájuk, kiket viszont az astingokkal félemlített meg. A támadás készületlenül találta az astingokat, s e miatt annyira megverték és szétszórták őket, hogy többé nem merték háborgatni a tartományt, sőt «alázatos kérelmekkel» járultak Marcus elé pénzsegítségért s állandó lakóhelyekért, hogy annál bátrabban szállhassanak szembe ellenségeivel. Dio följegyzései szerint pontosan be is váltották kötelezettségeiket.

Ezután Dáctiában is kialszik a háború tüze, a dunamelléki népek meghódolásának, s a császár garammelléki győzelmeinek hatása érezhetővé vált még a messze keleten is.

A béke nem tartott soká. 478-ban újra kitör a háború, mert a társadalmi válság csak úgy érezteti hatásait most is, mint előbb, sőt talán még élesebben, mert egyik-másik törzs ellen igen szigorú rendszabályokat érvényesített a birodalmi kormány.

Dáctiát ismét ugyanazon népek támadják

meg, melyek előbb küzdöttek birtokáért, s Clemens csatát-csatára veszt, míg Marcus nem küld jelentékeny haderőt, Pertinax, a későbbi császár vezérlete alatt a tartomány megmen-tésére. A kiváló tábornok tartományi hely-tartóvá neveztetvén ki, 178- és 179-ben kiűzi a barbár hordákat, s erős kézzel védelmezi a két Mœsiát is, melyeket szintén reábizott a császár. A béke ilyképen helyreállítatván, Hel-vius Pertinax urának főhadiszállására tér, s utódja, Sabinianus, már veszedelem nélkül te-lepít le az elpusztult területek benépesítésére 12.000 szabad dákot.

De a nyugalom csak addig tart, míg a bar-bárok vereségeiknek közvetlen hatása alatt állanak. És Commodus épen ezt, a teljes meg-félemlítést hagyta kiaknázatlanul, midőn hal-dokló atyjának adott szava, s a hadsereg előtt tett ígérete ellenére, hirtelen békét kötve, visszavonja légióit a megszállott területről, s Rómába siet, hogy elmerüljön a világváros gyönyöreibe.

A következmények azonnal kiütöttek. Nagy szerencse tehát, hogy kitűnő legatusai: Ves-pronius Candidus, Manilius Fuscus, de főképen Pescennius Niger erősen védelmezik a tarto-mányt úgy az éjszaki barbároknak, mint a jazy-goknak, majdnem évenkiint megújuló támadá-sai ellen. És e harczok csak előjelei voltak egy újabb kitérésnek, mely kétségtelenül bekövet-kezik, ha a hűsítő serleg tartalmába kevert

méreg nem öli meg Commodust. Marcus politikai bölcsessége előre látván a veszedelmet, s fölismervén hazánknak területi egységét is, a birodalmi határokat a Kárpátok övéig akarta kiterjeszteni, hogy Pannonia, de főképen Dácia szomszédságából egyszer s mindenkorra kiszoruljanak a barbárok. És e bekebelezést, ha tovább él, — írja Dio Cassius, — végre is hajtja! Commodus azonban nem értvén és nem becsülvén atyja terveit, veszni hagyja a majdnem husz évig tartott háború összes eredményeit. Utódja Helvius Pertinax, ismerve a helyi viszonyokat, segít kétségtelenül a bajokon, s ha egyéb miatt nem is, a Marcus hagyományai iránt való tiszteletből kimondotta volna hazánk egész területének bekebelezését. És rendelkezéseinek a jól fegyverezett légiók érvényét is szereztek volna, s talán új, jobb korszak következik a birodalomra, ha a szigorát elviselni nem akaró praetorianusok meg nem gyilkolják őt. Második utódja, a mély belátású és hadértő Septimius Severus császár (192—211) szintén szükségesnek tartván Pannonia és Dácia kikerekítését, addig is, míg megkoczkáztathatja a háborút, jól megfontolt, bár a keleti határokon még hiányos intézkedésekkel igyekszik orvosolni a helyzetet. Pannonia nagyobb helyőrséget kap s megerősítetteti a dáciai határt is, s az éjszaki és keleti részek védelmére berendeli a legio V Macedonicát segédcsapataival

együtt. — S míg Severus élt, nem történt semmi baj.

Fia és utódja, Caracalla idejében (211—218) az elhalt császár nagy hatalmának s félelmes erejének emlékezete még megvédi a tartományt, de később a quadok és markomannok csak nagy áldozatokkal bírhatók nyugalomra, a jazygok pedig újra fegyvert fogván, megtámadják Dáctiát is, de visszaűzetnek, és a császárt Sarmaticus névvel tünteti ki az örvendező római tanács. 214-ben már a szabad dákok is mozognak, s Caracalla ellátogat a tartományba, de mit sem tud javítani a helyzeten. És aligha az ő érdeme, hogy később változván a viszonyok, a dákok kezeseket adnak, sőt oly barátságos magatartást tanúsítanak, hogy a túszoknak visszaadása sem okozott új veszélyeket.

Macrinus (217—218) idejében megújulnak a harczok, és csak Maximinus vet véget azoknak, midőn a legio I és II Adiutrixot, a II Italicát, s a két dáctiait mozgósítván, nagy hadjáratot indít ellenük. Ily nyomasztó erőnek az egyenetlenkedő törzsek nem tudván ellentállani, szétszórattak. Méltán megérdemelte tehát Maximinus a Dacicus Maximus nevet. A harctias császár azonban e háborút csak a szarmaták ellen indítandó nagy hadjárat bevezetésének tekintvén, folytatni készült a küzdelmeket, hogy mindent Róma igája alá hajtson egész az oceánig. És életírója meg-

jegyzi, hogy e nagy terveket végre is hajtotta volna, ha a sors kedvez életének.

Később a karpok zúdulnak a tartományra, s III-ik Gordianus (238—244) csak nagy erőfeszítéssel tudja kiverni őket és biztosítani úgy Dácia, mint a két Moesia békéjét.

De a béke nem soká tartott: a karpok ismét elárasztották Dáciát. Philippus császár e hírekre, a mint rendezhette a birodalom egyéb ügyeit, személyesen érkezett Dáciába nagy hadsereggel, mozgósítván a mór csapatokat is, melyeknek elei a hódítás alkalmával oly nagy szolgálatot tettek Trajánusnak. Most is ők voltak a legkiválóbbak a nyílt ütközetekben ép úgy, mint a portyázásban. A nagy haderő, a kiváló vezérlet, ismét babért fűztek a császár homlokára, s a karpok és szövetségeseik, a germánok, szégyennel és irtózatossal megfogyva menekültek a sokat szenvedett tartományból. A tanács 248-ban fényes diadalmenettel ünnepli a császár győzelmeit. Philippus a tartományban való időzése alkalmával, ép úgy, mint elődei tették, mindent elkövetett a lakosság helyzetének megjavítására. A határokat megerősíti, a segédcsapatokat megszáporítja, kiegészíti, a kereskedelem és forgalom emelésére Apulumban fölállítja a pénzverő hivatalt.

E rendkívüli sikerek újjakkal biztatván a császárt, megtagadja a góthoktól az eddig élvezett segélypénzt, kétségtelenül abban a hitben, hogy germán fajrokonai veszedelme

eléggé megriasztotta őket arra, hogy ne merjenek zúgolódni, vagy épen erőszakoskodni. Megcsalódott, mert királyuk, Ostrogotha, kihívásnak tekintvén a császár merész rendelkezését, de kényszerítve a napról-napra növekedő szükségtől is, betört Mœsiába, Thraciába, súlyosan megvervén az ellene küldött Deciust. E szégyenletes csatavesztést a légiók fegyelmezetlensége okozván, a vezér elbocsátotta őket, intő például a többieknek. A romlott durva nép azonban az ellenséghez pártolt, s Decius a következő háborúban a góthok, táifalok, astingok hordáin kívül, kénytelen volt még az árulókkal is megküzdeni. A hadjárat egyelőre Marcianopolis ellen irányult, melynek elestével a gepidáktól fenyegetett góthok, tekintélyes váltságdíjat kapván visszavonultak, hogy végezzenek ellenfeleikkel. A barbarok az Auha folyó mellett Galtis-nál (?) mérték össze fegyvereiket. A góthok győztek s a mesés Ostrogotha már ismét Róma ellen készült, mikor eléri végzete. Egyik utódja, Kniva egyesítette a törzseket, s a háborút oly nagy erővel akarta megindítani, hogy támadása föltétlenül sikerüljön. A mœsiai légiók erre vezérüket Deciust kiáltják ki császárrá (248) azon reményben, hogy többet fog tenni a védelem érdekében. A bíborra nem vágyódó derék hadvezér csak hosszas rábeszélés után fogadta el a diadémet, amaz elhatározott, s Philippushoz intézett levelében esküvel is erő-

sített szándékkal, hogy a mint Rómába mehet, azonnal leteszi a császárságot. A bizalmatlan arab azonban nem hitt, s haddal indulván ellene, a moesiai és dácziai légiók új császáruk védelmére elhagyták helyőrségeiket, s gyors menetekben vonultak Itáliába. Veronánál találkoztak, és Philippus arabs nyílt ütközetben, seregének élén esett el.

A polgárháború befejezte után Decius csak néhány hetet töltvén Rómában, visszasietett az Aldunához, hol a helyőrségek nélkül maradt Dácztiát és Mœsiát újra elárasztották a barbárok. A császár Pannonián át érkezvén, valószínűleg tartományunkban kezdi meg a harczokat, rendkívüli erővel és sikerrel, s Apulum mint Dácia második alapítóját üdvözli őt. A császár itt tartózkodása nagyon rövid lehetett ugyan, de mégis talált időt a bajok orvoslására és a közjólét emelésére. A határokat megerősíti, új haderőkkel látja el; kiterjedt gondja a városokra is, s Apulumot újra alapítván és népesítvén, a város mint «Új Apulum» hálálkodik neki.

Decius Pannoniában született Sirmium mellett, Bubalia nevű falucskában, római vagy legalább ellatinosodott szülöktől. Ő az első a dunamelléki császárok sorában, a kik még egyszer fölemelik a birodalmat erejükkel s kitarításukkal, s véglegesen megalapítják a korlátlan egyeduralmat. Decius kiváló katona, ki megbecsüli és szereti légióit, de megköveteli

tőlük a föltétlen engedelmességet, a legszigorúbb fegyelemhez való alkalmazkodást, bár viszonzásul mindent megtesz érdekükben. E miatt kiáltják ki császárnak is. Javítani törekszik anyagi helyzetüket, előjogaikat szaporítja, kijavíttatja és megbővíti az úthálózatot, hogy a hadsereg mozgása lehetőleg gyors és könnyű legyen, különösen az aldunai tartományokban. Méltán megérdemli tehát a birodalom háláját, mert épen a legnagyobb veszedelem idejében fejtette ki e mélyreható, a hadsereget újjá-eremtő tevékenységet.

Közben Kniva két hadsereggel rontott Mœsiába. A 70,000 főből álló barbár tömeg a király személyes vezérlete alatt, Novae (Steklen) ostromával kezdi meg a hadjáratot, a Jatrus (Jantra) s a Duna összefolyásánál. Vereséget szenved, mire a Traján alapította Nikopolist (Nikup a Jantra mellett) támadják meg, de sikertelenül. Az erős falakkal s kötelességtudó helyőrséggel a vad csapatok nem tudnak megmérkőzni, és Decius érkeztenek hírére fölszedték táborukat s elvonultak, hogy kirabolják a dúsgazdagnak vélt Philippopolist. A császár hegyi ösvényeken követvén Knivát, szerencsésen elérkezett Beröe-ig, ama reményben, hogy elzárhatja ellenfeleinek visszavonuló útját. A barbar király épen ettől félvén, a rossz hír vétele után azonnal fölbontja táborát, s erőltetett menetekben siet Decius elé, és mielőtt a császár sejthette volna érkezését,

meglepi a rómaiakat és szétveri az egész hadsereget. Utóbb L. Priscus macedóniai helytartó elárulta Philippopolist, a vár elesett, s a góthok elárasztották és földúlták Macedoniát, Thráciát, hogy nem maradt kő kövön. — Ezután visszavonultak. Decius eléjük akarván vágni a mai Dobrudzsába sietett és Abrittusnál vívja meg velük utolsó csatáját. Kniva győzött, s a Trebonianus Gallustól elárult császár elesett fiával, Herennius Etruscusszal együtt.

A mœsiai hadsereg e szörnyű csapás után, talán nem is sejtve az árulást G. Vibius Gallus Trebonianust kiáltja ki császárrá. Az új uralkodó, hogy elhárítsa magáról a gyanút, Decius ifjabb fiát, Hostilianust, kormánytársává, fogadta, leányát pedig eljegyezte az ifjú Volusianusszal, s míg Hostilianus élt, csak ketten voltak Augustusok; Volusianusnak meg kellett elégednie a Caesar cízzel. De a régi és új uralkodóház egyesülése nem tartott soká. Hostilianus 251 végén hirtelen meghalt. Utódja Volusianus lett.

Az új császár azonnal megbékült a góthokkal; zsákmányukat nem követelte vissza, a foglyokat nem váltotta ki, és megígérte nekik, hogy a régebben fizetett évpénzt ismét megkapják. Erre Rómába sietett, hogy élvezze a békét.

Nem soká tartott. A vérszemet kapott Kniva ismét betört Mœsiába, de emberére talált, mert a helytartó, a mór M. Aemilius Aemi-

lianus kiverte őt. A hadsereg, s a sokat szenvedett tartományok, örömmel hallván e győzelmet, Aemilianust kikiáltották császárnak, s Dácia és a szomszéd Pannonia azonnal elismerték, és Gallus mégis megelégedett azzal, hogy a senatustól a haza ellenségének nyilvánítván őt, Rhætiából és Noricumból Itáliába rendelte Valerianus seregeit Róma biztosítására. 253-ban mérték össze fegyvereiket s Gallus elesett fiával együtt. De alig győzött Aemilius, már is elbukott, katonái megölték őt a senatus iránt tanúsított engedékenysége miatt, s fejét elküldték a már közeledő Valerianusnak.

P. Licinius Valerianus előkelő, ősnemes családból származott, s 63 éves korában jut trónra. Kormányja tele volt jóakarattal; orvosolni igyekezett a bajokat; a polgárság és katonaság igényeit iparkodott összeegyeztetni; a közigazgatást javítja és seregének élére korának legkiválóbb embereit állítván, a birodalomnak későbbi nagy uralkodói: Aurelianus, Claudius, Probus mindnyájan alatta érték el a legnagyobb katonai méltóságokat. S erre sohasem volt talán nagyobb szükség, mint épen most, midőn a birodalmat megtámadták minden oldalról. Mintha a földből termettek volna elő a vad hordák. Ily körülmények közt magának a császárnak kellett volna a védelem élén állania, de Valerianus törődött, beteges ember volt, fia Gallienus pedig nem termett reá nagy kötelességekre, s nem tudott

megállani atyjához méltóan még akkor sem, ha a gondok kisebb fele nehezedett rá.

Keleten a sassanidák támadtak, a veszedelem itt még nagyobb volt, mint nyugaton! Valerián tehát átkelt Ázsiába, s elleneinek fogásában végezte életét.

Nyugaton sem volt sokkal másképen, de az ellenségek ezerfelé darabolva, sohasem tudtak egységesen föllépni. Kellő erő, körültekintés és kitartással ugyan sokat lehetett volna tenni, de épen ezen tulajdonságok hiányozván Gallienusból, Gallia, Hispania, ha nem válnak is el végleg a birodalomtól, külön császárnak hódolnak, s az meg is védi határaikat; az Al-Dunánál pedig soha egy pillanatra sem szűnik meg a harcz: markomannok, góthok s szövetségeseik, a boránok, burgundok, szarmaták dúlják Pannoniát, Dáctiát, Moesiát, Thracziát, Macedoniát, s a császár nem tudja megvédeni tartományait, bár a légiók szakadatlanul küzdenek, s néha szerencséjével is, miként az egyes, császárokká kiáltott tábornokok életrajzaiból értesülünk. A legszerencsésebb köztük Aurelianus, a ki 258-ig viselé a főparancsnok terhes gondjait. Utódja a Traján ivadékából származó Ulpus Crinitus, majd Claudius teljes hatalommal egész Illyricumban, s rendelkezik az összes thraciai, moesia, dalmáciai, pannoniai és dáctiai hadakkal. De még e kiváló emberek se tudták a tartományt megmenteni.

Dunamelléki része elveszett talán már Decius halála után, vagy Gallus mondott le róla, de Aemilius megöletése után kétségtelenül oda volt. A Felföld még tartható volt egy ideig, míg az említett nagy hadvezérek állanak a sereg élén, s egy hispaniai fölirat Dacicus Maximusnak nevezi Gallienust. De daczára az egyes győzelmeknek, a területi épségét vesztett tartományt már igen laza kapocs fűzte a birodalomhoz, bár Potaissában (Torda) a legutolsó fölirat 253—260 közt kelt, tehát a fölajánló a legio V Macedonica parancsnoka, bizalommal tekint a jövőbe, mert befejezteti az Aozizus isten tiszteletére megkezdett, de utóbb félbe maradt templom építését. De az éremleletek nem nyúlnak le eddig; az alsó-ilosvaiak csak Philippust érik el; a tordaiak 254-ig, az Acknertől Sz. Erzsébeten (Hammersdorf) gyűjtöttek szintén Gallienusig terjednek. Valerianus és Gallius uralkodásának kezdetén megszűnt tehát a római élet éjszakon és keleten, majd elesik Potaissa is; az erős Apulum meg tartja magát, de a dáciai külön időszámítás 11-ik évében (= 256) megszűnik a pénzverő ház, s talán még ugyanezen évben Apulum tornyaira is kitűzik zászlaikat a barbárok. Csak a nyugati rész és a főváros hódol még a sasoknak. Ide vonják össze a IV, V és XIII légiók legénységét. E nagy helyőrség azonban ily kis területen (Hunyad vm. nyugoti része; Krassó-Szörény és Temes vm. keleti

része) fölösleges lévén, Morszába rendelik a dáciai hadseregnek legnagyobb részét, s a légiók 258 óta ott állomásoznak Claudius vezérlete alatt, miként maga Gallienus írja. A góthokkal való harczok azonban egy perczre se szűnnek meg, de csak a jobbparton küzdenek, Dácia miatt már nem harcolnak, azt odahagyják, a Duna balparti erősségek kivételével, s a tartományt Gallienus végső éveiben elveszettnek tekintik, bár hivatalosan még nem ismerték el a megtörtént dolgot.

Ezt Aurelián teszi meg, midőn pannoniai harczait befejezve, kelet ura, a császár szerepét játszó Zenóbia ellen indul 274 végén. Ily nagy vállalatot kezdve, teljes biztosságban akarta látni a dunai határt, ezt pedig csak úgy érhetette el, ha véglegesen lemond Dáciaáról, le a góthok javára, kik a Claudiusnál Naissusnál reájuk mért csapást nem üthetvén helyre, szívesen fogadták a békejobbot, a tartomány birtokában való elismertetésüket. Aurelián azonban a birtoklást csak akkor szentesíthette, ha rég befejezett tényről van szó, és még így sem tette föltételek nélkül, melyek alig lehettek egyebek, mint a rabszolgákul elhurczolt rómaiak kiadása, s a balparton állomásozó néhány, kétségtelenül kisebb helyőrségnek elvonulása.

A sasok jobb hazát kerestek!